

БІБЛІОТЕКА
ХУДОЖНЬОЇ
ЛІТЕРАТУРИ

ІВАН ФРАНКО

(68)

САТИРИЧНІ
ОПОВІДАННЯ

ДЕРЖЛІТВІДАВ
УКРАЇНИ

(一)

C-211

31670

06
ІВАН ФРАНКО

САТИРИЧНІ ОПОВІДАННЯ

~~78992~~

Львівська Філія
Бібліотеки АН-УРСР

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ
КИЇВ — 1946

28/4.42

4396

Львівська Філія
Бібліотеки АН УРСР

~~379 ф3~~

Львівська бібліотека
АН УРСР
№ 31 670

ф/І
с-211
9161

І. Я. ФРАНКО

(1856 — 1916)

Іван Якович Франко народився 27 серпня 1856 року в селі Нагуєвичі, Дрогобицького повіту, в родині селянина коваля.

Вчився спочатку в сільській школі, потім закінчив гімназію.

В роки навчання в гімназії він був вже добре обізнаний з творами українських письменників, хоч офіційно українська література тоді в школах не вивчалась. В гімназії Ів. Франко знайомиться з творчістю видатних російських письменників. Тоді ж він починає сам писати вірші, оповідання та перекладає з іноземних мов.

Російська література, особливо література революційної демократії, разом з творами безсмертного Шевченка, мала величезний вплив на творчість і формування світогляду Франка.

«Твори росіян, — писав він, — мучили нас, хвилювали нашу совість, пробуджували в нас людину, пробуджували любов до бідних, до жертв неправди».

Вступивши 1875 р. до Львівського університету, Іван Франко стає одним з найактивніших учасників студентського журналу «Друг».

Громадсько-політична й літературна діяльність письменника викликала занепокоєння і лють галицької реакції, привернула увагу австрійської поліції. 1877 року його разом з редакцією «Друга» було обвинувачено в організації таємного соціалістичного товариства й заарештовано.

Майже дев'ять місяців просидів Франко у в'язниці в дуже важких умовах. В тюрмі поет написав палкі, сповнені гніву й революційної пристрасності вірші: «Товаришам з тюрми», «Каменярі» та інші.

В 1880 р. Франкові довелося зазнати другого, а в 1889 р. — третього арешту.

В тяжких умовах постійних утисків, продовжуючи літературну діяльність, Іван Франко 1893 року закінчив Віденський університет й блискуче захистив докторську дисертацію.

Він повертається знову до Львова, щоб посісти кафедру української літератури у Львівському університеті, але австрійський

уряд, підтриманий галицькою націоналістичною реакційною професурою, не допустив до викладання в університеті видатного ученого й письменника, громадського діяча, автора численних повістей та оповідань, збірок поезій і п'єс, організатора літературного руху й редактора багатьох журналів.

Прогресивна частина суспільства в 1898 р. урочисто відзначила 25-літній ювілей літературної діяльності Івана Франка.

Рада Харківського університету 1906 р. одностайно надала Франкові почесне звання доктора російської словесності. Він був обраний членом Празької (чеської) Академії наук. Видатні російські учені підносили питання про обрання Ів. Франка в члени Російської Академії наук.

Останні роки життя Іван Франко тяжко хворів. Хвороба вкрай виснажила його організм. 28-го травня 1916 року Ів. Франко помер у військовому госпіталі, вірний своєму народові і словесний надії на його світле майбутнє.

Геніальний письменник українського народу, Іван Франко був невтомним трудівником-борцем в усіх галузях знання. За неповними бібліографічними даними протягом понад 40-річної літературної діяльності він написав 4.637 творів: романів, повістей, оповідань, драм, поезій, статей, перекладів з російської та іноземної літератури.

Найвидатніші з них: «Бориславські оповідання», «Боа констріктор», «Борислав сміється», «Захар Беркут»; збірки поезій — «З вершин і низин», «Зів'яле листя», «Мій Измагд», «Із днів журби», «Semper tiro»; поеми — «Похорон», «Іван Вишенський», «Мойсей»; драматичні твори — «Сон князя Святослава», «Кам'яна душа», «Учитель», «Украдене щастя».

Іван Франко, наче камінь, лупав скелю експлуататорського ладу, торував шлях поневоленому народові до соціального й національного визволення. Він вірив у життєві сили українських трудящих, вірив у возз'єднання народу в єдиній великій державі й боровся за це.

ІСТОРІЯ КОЖУХА

Присвячую Іванові Сандулякові¹ Луки з Карлова

I

Був собі кожух. Престий барянячий кожух, навіть не надто новий; правда, не латаний, та вже порядно проходжений, просяєлий запахом людського поту, з поблеклими віддавна прикрасами, що колись надавали йому характер тишового покутського² кожуха. Словом, тепер то був кожух звичайний, буденний, невпадний, нецікавий для етнографа-аматора і на око без найменшого права до гордості.

А проте він був дуже гордий і в бесідах із самим собою, які вів звичайно в нічній темряві, висячи на жердці над постіллю господаря, чванився та виносився незвичайно.

«Що ж то, — міркував він, — втрий кожух, котре футро, котрий опарат церковний³ має більше право до гордості й поваги від мене? Правда, лисам, покритим гранатовим сукном, більше панькають та шапкують, перед опаратом церковним більше припадають, та що того значить! Усе про людське око! Бо, кажучи правду, які ж їх заслуги? Хіба тільки, що одно від одного більше коштують. Чи можуть же вони зрівнятися зо мною, простим, бідним кожухом, що своїм натуральним теплом ogrіває всю родину? Так! Сміливо можу сказати, що без мене одного ніхто, але то ніхто з родини мого господаря не міг би під час зими виглянути з хати. Бо я їх єдиний кожух, єдина тепла одежа. І нехай мені вельможні лиси і вовчі шуби покажуть одну одежу, що так вірно, невтомимо і безкорисно служить своєму господареві, як я!».

«Тільки що перші кури запіють, уже встає господар, тягне мене з жердки та йде до стайні, досипати худобі січки з вівсом. Верне із стайні і стане до праці, різати січку для коней, — уже

¹ Іван Сандуляк, сян Луки—один з галицьких селянських політичних діячів, визначний агітатор і бесідник, був послом після 1907 р. до австрійського парламенту. Автор кількох пісень.

² Покуття — район над Прутом, Черемошем, з містом Коломиею.

³ Галичині. Це вже початок карпатського підгір'я.

³ Опарат церковний — ризи.

господня накидає мене на плечі та йде до стайні коровину відіти. Верне від корови, знов господар одіває мене на себе та йде на подвір'я дров нарубати. Нарубає дров, напоїть коні коло криниці, коровину, воду принесе і вертає в хату, але мені нема супічки. Вже мене одіває донька, дівчина, що йде на цілий день прости до багатого сусіда за ложку страви та за сердечне спасибі. Тільки що туди приїде, служниця того багача несе мене знов домів¹, бо мушу повнити нову службу. Синочок господаря, семилітній хлопчина, з'ївши кусник хліба з часником і мисчину теплої затирки, мусить йти до школи. Тож бере мене також на свої дрібні плечі, хоч майже по кістки йому сягаю і долішнім кінцем тягнуся по снігу, і йде до школи. Та й тут я не можу довго забавити. Ще в сінях знімає мене з хлопчини парубок — слуга другого сусіда-багача, що потребує мого господаря, щоби йшов молотити або гнїй із стайні викидати. А в полудне, коли діти виходять із школи, знов той самий парубок несе мене до школи, щоб я хоронив від морозу хлопчину, як вертає домів. А з дому несе мене знов до господаря, а вечір знов мандрую по доньку. І так цілісінький день переходжу, як ткацький човник, з кута в кут, із плечей на плечі, від праці до праці, завше до услуг готовий, завше пожаданий, тужно очікуваний і з дякою прийманий. Справді, так жити, то значить не дурно жити. То значить сповняти своє призначення, служити ретельно, бути позиточним. Так живучи, можна чутися вдоволенням із сповнення своїх обов'язків, можна чутися гордим».

Оттак міркував собі сердешний кожух. Одно тільки його смутило, що надто швидко зуживався.

«Чую, що недовго вже мені животити. Незабаром пшви потріскають, волос вилізе, ба навіть шкіра де-не-де вже починає тріскати. І що ж тоді зробить мій бідний господар? Знаю, що вже віддавна найгарячіше його бажання — стягнутися на новий кожух, та як же далеко до здійснення того бажання! Відколи пан дідич ліси повирубував, нема зарібку з кінсьми в зимову пору. Овечь не держить, а що руками в зимі заробить, то ледве стає на яку-таку обув і на податок. Відки ж тут до кожуха? А без кожуха в зимі — як без духа! Ой, тяжка хлопська доле!»

II

Одного дня зайшла маленька зміна в розкладі кожухових услуг. Ранок минув, як звичайно.

Кожух відвів хлопчину до школи, коли не прибігає його госпо-

¹ Домів — додому.

дар, батько хлопчини, в легкій полотнянці. Вбіг до школи, учителя не було, і хукаючи в пальці, сказав швидко хлопцеві:

— Юруню, дай-но мені кожух! Пан дідич прислав по мене, каже мені їхати з його фірами в ліс.

— Ой, а як же я верну із школи без кожуха? — повідає хлопець, скробаючися в голову.

— Візьми, синку, ноги на плечі та й біжи хутко, то зігрієшся, нічого тобі не буде, — сказав батько, одягаючи кожух. — А може бог дасть, що в дворі знайду ліпшу роботу, то на другий кожух стягнемось, — додав, аби потішити затурбованого хлопчину.

Того дня вже кожух цілий день не злазив з плечей господаря. Коли вечір оба вернули домів, кожух у трьох місцях потріскав на рукавах, і господар воркотів невдоволений, бо економ¹ за роботу мало заплатив і навіть на другий день не казав приходити.

Та найгіршу біду застали дома: Юрцьо лежав хворий. Гарячка зїдала хлопчину, спеклими устами стогнав без тям і тільки одно повторяв: «У' боці мене коле, ой, коле!»

Від того дня змінилася кожухова доля. Хлопець не ходив до школи. Що там радили, як хукали і шептали і плакали родичі, не вмію того сказати. Досить того, що полежавши зо дві неділі, Юрцьо подужав. Адже ж тверда хлопська натура! Шезла гарячка, перестав кашель, не стало колотьби в боці, тільки лишилося ослаблення. Рвався хлопець до школи, та мати, бачачи його безсильність, не хотіла його пускати.

Коли це одного разу, власне як ціла родина сиділа коло миски затирки, а кожух висів на жердці, двері отворилися і увійшла в хату пресвітна власть громадська: десятник і присяжний.

— Слава Йсу! — сказали, входячи.

— На віки богу слава! — відповів господар, устаючи від стола.

— Час до обїду, — сказала господиня.

— З богом святим, най бог благословить, — відповіла власть громадська.

Хвилию панувала мовчанка в хаті.

— Просимо сидати, — сказав господар. Власть сіла на лаву.

— Що ж вас, панове, до нас приводить? — питає господар.

— Та то ми, куме Іване, не самі від себе, — сказав, скробаючися в голову, присяжний. — То пан начальник нас прислав.

— Ой, а що ж там нового? — йойкнув господар. — Адже шельварок² я відробив.

— Та то не про шельварок, — сказав десятник. — А ет,

¹ Оконом — економ.

² Шельварок — громадські роботи, одбутки.

хлопця до школи не посилаєте. Пан учитель на кару його подав. Маєте римського заплатити.

— Римського? А бже! — скрикнув Іван. — Та же хлопець був хворий!

— Хто ж то знав? Чому-с це про те вчителеві не донесли?

— А бже милий! Чи ж то чоловікові тото в голові? — сказав Іван.

— Га, а ми також тому не винні. Нам наказано стягнути з вас кару, римського.

— Хоч мене тут на муки беріть, хоч мені піннами відомши печіть, коли на моїм цілїм обійстю римський готівкою знайдеться!

— Нам нічого до того, кумцю любий, — сказали присяжний і десятник. — Ми, куме, громадські слуги: що нам накажуть, мусимо робити. Нема грошей, нам наказано брати, що можемо. Ось кожух!

— Куме, той кожух, то наш єдиний маєток! — крикнув господар, як опарений. — Без нього ніхто з нас не має в чім виглянути з хати на мороз.

Та даремні були благання. Вже кожух був у руках десятника, а цей, оглянувши його, сказав, киваючи головою:

— Ну, два, три римські він іще завше варт!

— Не бійтеся, куме, — сказав присяжний. — Кожух ваш не пропаде. Занесемо його до Юдки. Сьогодні принесете римського, сьогодні вам той кожух вернемо.

— Але ж, куме, бійтеся бога! — сказав Іван. — Відки ж вам візьму римського? Адже ж без кожуха в зимі заробити не можу!

— Що нам до того? Візьміть, де хочете! Ми маємо гострий наказ.

— Та же кожух мокрий, — сказала господиня, ламаючи руки. — Коби бодай Юдка його осушив, поки де кине в коморі.

Та власть уже не слухала цих слів. Десятник узав кожух під паху і, не поздоровивши нікого, вийшов із хати. Вийшов за ним і присяжний. Ті, що лишилися в хаті після того, як винесено кожух, дізнали такого чуття, як коли би винесено трупа когось найдорожчого з родини. Хвилю сиділи, як остовпілі, і тільки опісля, мов на команду, обі жінці заридали вголос, хлопець отер сльози рукавом, а сам господар сидів понурий коло вікна і оком свідив за властю, що ні відси ні відти впала, як вихор, і понесла власне те, без чого ціла родина як стій стала вдвоє бідніша і зовсім безпомічна.

Минув тиждень від того дня. Іван якимось чудом добув відкись римського, заніс до війта і дістав дозвіл — увести назад заграблений кожух. Разом з десятником пішов до Юдки, радий, що прецінь знов дочекається кожуха в хаті. Та рідкість його незабаром минула. Коли Юдка виніс кожух із комори, Іван уже здалека почув сонух гнилизни. Мокрий кожух, пролежавши тиждень у вогкій коморі, став зовсім непридатний до вжитку, зігнив і в пальцях розлазився. Йойкнув Іван і аж за голову вхопився руками.

— А бог би вас побив! — сказав, обертаючися то до десятника, то до Юдки.

— Ну, а мене за що? — відповів Юдка. — Чи то я обов'язаний сушити ваші кожухи?

— А я також тому не винен, — відповідав десятник. — Кажали мені заграбити, я заграбив, решта не до мене належить.

— Але ж бійтеся бога, — лементував Іван. — Я римського заплатив і втратив кожух! Хто ж мені мою кривду верне?

Юдка і десятник тільки плечима стиснули.

СВИНСЬКА КОНСТИТУЦІЯ

Присвячую пам'яті Антона Грицуняка

Оце оповідання — не моя духовна власність. Я чув його в Збаражі, в східній Галичині, від старого селянина на прізвище Антона Грицуняка, що оповідав це на народному вічу. Грицуняк — це дуже цікава поява, один із немногих живих іще¹ недобитків того племені оповідачів і бандуристів, що складали старі думи про діла і пригоди козаків Грицька Зборовського, Кішки, Безродного, Андібера, про битви Хмельницького з ляхами і про трагічну втеку трьох братів із Азова. і співали-промовляли їх заслуханому козацькому війську. Його зверхній вигляд зовсім непоказний: це простий собі сивий дідусь, одягнений не пишню, а навіть бідно, не надто високий, сухий, з лицем, поораним трудами життя, але повним виразу, з чорними блискучими очима. Він не вирізняється нічим із юрби селян, рідко вміщується в розмову і на перший погляд не виявляє інтелігенції, вищої понад звичайний рівень галицького селянина. Розуміється, він не вміє ані читати, ані писати.

Кілька хвиль перед початком віча розмовляв я з кількома знайомими селянами.

Грицуняк наблизився до нас, нас представили одного одному, ми обмінялися кількома словами і розійшлися. Мої знайомі, переважно молоді селяни, що покінчили народні школи і пильним читанням книжок розширили свою освіту, не могли мені нахвалитися Грицуняка за його незвичайний бесідницький талант і за те, що він один із немногих людей старшого покоління душею і тілом прилучився до радикального селянського руху.

Не диво, що я був дуже цікавий на його промову. Але віче розпочалося, точку за точкою денного порядку обговорювано і залагоджувано, а Грицуняк не зголошувався до слова. Аж при останній точці денного порядку, де заповідалися «внески і інтерпеляції», виліз він на стіл, що заступав місце трибуни, виліз якось нерадо і очевидно піддаючися намовам знайомих. Якийсь рух і шепіт крив-

1. Він умер 29 марта 1900 р. (Ів. Фр.).

шов по залі, коли його фігура показалася над збором, і всі зібрані котрих було звиш 600 людей, щільно напханих у не дуже великім підсінню, затихли, хоч мак сій.

— Та, коли маю говорити, — промовив Грицуняк зовсім поважно до тих, що стояли найближче нього, — то мушу мати папір перед собою. Я то, по правді, неписьменний, але свої нумери знаю і без паперу не вмію говорити. Пехай це буде хоч би лише податкова книжечка.

Грімкий сміх привітав цю першу Грицунякову заяву. Один із тих, що стояли найближче нього, подав йому картку незаписаного паперу. Грицуняк узяв його в обі руки і, держачи перед собою, немов читаючи з нього, почав свою промову, таким монотонним, співучим виголосом, немов наслідував сільського школяра, що починає читати «по верха». Пізніше його виголос значно оживився, не виходячи проте з тону ритмічної, ніби біблійної прози. Щохвили ціле зібрання переривало його оповідання грімким реготом, але бесідник навіть вусом не моргнув; навпаки, при ненастанних вибухах загальної веселості його лице набирало чимраз поважнішого, навіть понурого виразу, поки при кінці не дійшло до повної, дерев'яної апатії, котрої гумор і іронію виявляли тільки незвичайно блискучі очі під навислими бровами.

— Слухайте, браття, яку-то я розмову мав недавно з одним моїм приятелем. Приходить, бачите, до мене мій приятель і ровесник, що ми з ним давно не виділися. Привіталися ми як бог приказав, а я й питаю його:

— Ну, старий приятелю, як же ся маєш? Як тобі поводитьсь?

— Богу дякувати, маюся не зле і поводитьсь мені добре, — він так до мене.

— Ну, це гарна новина, — кажу, — і я дуже рад би знати, якого то ти такого добра зазнаєш?

— Якого добра? Ну, це не тяжко сказати, і ти сам це знаєш.

— Ні, ні, так ти мені не викрутишся, — сказав я до нього. — Мушиш мені докладно сказати, що тобі за добро таке притрафилеся.

— Ах, приятелю, — відповів він, — хіба ж це не добро, того ми, богу дякувати, дожили. Подумай лише: панщини відколи вже не робимо, перед законами всі ми рівні, чи пан, чи хлоп, ну, та й конституцію, спасибі їй, маємо.

Він так багато наговорив відразу, що при останнім слові йому не стало духу.

— Еге, любий друже, — мовив я, — це справді дуже гарні річі, про які ти тут наговорив, тільки знаєш, не треба придивлятися їм надто близька.

— А то чому?

— А тому, що вони так, як ті крамські хустки, пускають фарбу, а та фарба потім брукає пальці чоловікові.

Мій приятель не міг того зрозуміти і тому я мовив до нього далі:

— Бачиш, любий приятелю, це щира правда, що ми тепер не мусимо робити панщини. Але чи не схотів би ти пригадати собі грохи докладніше, як то тоді бувало, а як у нас тепер?

Мій приятель не міг пригадати собі те так докладно, то я мусив грохи підрятувати його своєю пам'яттю:

— Не правда? Тоді кожного дня, скоро рано, ходив панський отаман по селу від хати до хати, стукав костуром до дверей і крикчав: «Ей ти, Іване, Грицю, Семене, ану, на панщину, бо будуть буки¹ в роботі!»

— Ая, ая², так було тоді, — сказав мій приятель і мимовільно почухався в таке місце, де його в тій хвили зовсім не свербіло.

— А як же ж нам тепер. Отаман не ходить уже з костуром по селу від хати до хати, це правда. Але що робить хлоп? Ось я тобі скажу, любий приятелю. Хлоп устає з доброї волі рано-ранісінько, бере курку або півкопи яєць і йде до того самого отамана — тепер він називається «пан ржонца»³ — кладе перед ним свій дарунок і просить його «клінне вашеці», щоб позволив йому вийти робити панщину на панським лані. А коли прийде без подарунку, то пан ржонца дасть йому в карк і полишить йому ласкаво свободу... вмирати з голоду.

Мій бідний приятель не здобувся нічим відповісти на ті слова, а тільки зітхнув тяженько і похитав головою.

— І перед законом ми рівні, так говориш, любий приятелю, — це я так до нього балакав далі. — Мусить бути й цьому правда, хоч я досі якось не міг того добачити. Коли прийду до пана старости або до пана судді, або навіть до автономічного виділу повітового, то все ще чую те саме, що й перед 1848 роком: «Чекай, хлопе! Геть відси, хлопе!» А коли я раз поспробував бути премудрим і покликатися на свою рівність перед законом, то дістав позаушника такого цупкого та дзвінкого, як і за отаманських часів. А от погляди ти, як прийде до канцелярії пан дідич, пан державця або хоч би простий пан орендар, то його ніколи не заставляють чекати надворі, але зараз просять сідати і поводяться з ним так чемненько, тава делікатно!.. Ну, таку саму рівність мали ми й перед 1848 роком!

¹ Буки — кий, палиця.

² Ая—авжеж.

³ Ржонца — управитель.

⁴ Карк — шия, потилиця.

— Але тоді були буки! — докинув мій приятель і знов мимо-вільно почувався в те місце, де його не свербіло.

— Правда твоя, — відповів я йому, — тоді були буки, а тепер повигадували дещо таке, що зовсім стане за буки. І ще може й з підсишкою. Ось послухай, що сказав один мій сусід до пана старости. Бачиш, мого сусіда, преспокійну собі людину, підкусило щось поїхати до Відня, — знаєш, із тою великою депутацією, що їздила до цісаря скаржитися на ті кривди, які терпів нарід від Баденього.¹ Ну, а потім, знаєш... та депутація вислухала, що вислухала у Відні, а як вернула до краю, то всіх бідних депутатів почали тягати на протоколи і карати. То й мого сусіда не минуло не добро: пан староста засудив його на 50 римських грошевої карі. То мій сусід, як вислухав той вирок, та й зібрався на відвагу та й каже: «Пане старосто, — каже, — я бідний чоловік. Коли я вже допустився того великого злочину і їздив до цісаря скаржитися на ясновельможні сеймкові вибори, то що вже діяти, я готов прийняти за те справедливу кару. Але ж бо моя жінка і діти в тім моім злочині нічогоїсінько не винні, то за що ж ви їх караєте? Карайте мене самого, а не їх. Адже коли ви накладесте на мене таку грошеву кару, то, щоб її стягнутися на неї, я мушу продати свою останню корову і ще й останню свиню, і ота кара гірше впаде на мою челядь, ніж на мене самого. Тож прошу вас, вельможний пане старосто, чи не могли би ви зробити мені ту велику ласку і перемінити мені ту грошеву кару на буки? Я, богу дякувати, хлоп сильний і здоровий, 50 буків ще якось витримаю, але 50 римських грошевої карі, то-то, бігме, не витримає моє бідне господарство».

Так говорив мій бідний сусід до пана старости, але пан староста не вволив його волі, бо, мовляв, ми тепер перед законом усі рівні, буків нема, а що велять заплатити, те заплати, хоч із коліна вилупи. І мій бідний сусід жде тепер леда-день² урядової езекуції та грабіжу на все своє добре, бо тої грошевої карі не заплатив і досі. Ну, і що ж ти скажеш, любий приятелю, про ті новомодні буки, які замість невної одної часті тіла б'ють цілого чоловіка і ще й усю його сім'ю?

¹ Граф Казімір Бадені — в кінці 80-х років був назначений намісником Галичини; репрезентант ідеї, що «Україна і Польща—то все одно», представник польсько-шляхетського режиму в Галичині. Вславився антиукраїнською/антиселянською політикою в Галичині.

Закриття читалень, фальшування виборів, арешти селян, незаконні вчинки судів, що керувалися тайними обіжниками намісника, одним словом, гостра і брутальна боротьба з українським рухом в Галичині, — це була політика баденівського режиму. В Галичині довго пам'ятали часи Бадені; зазнав їх на собі і Франко.

² Леда-день — щодня.

Мій приятель знов не здобувся ні на яку відповідь, а тільки зітхнув тяженько.

— І конституцію маємо також, — почав я по короткій мовчанці знов говорити до свого приятеля, — ая, маємо! Кажуть, вона дуже гарна і преппшна. Ти бачив її коли, любий приятелю?

— Бачив? — здивувався мій приятель. — На папері, в книжці друковану, бачив, чому ні!

— Е, ні, я не про паперову говорю, — відповів я, — а про правдиву, таку, як вона виглядає по самій правді. Бачив ти коли цю дійсну, живу конституцію?

— Як же її можна бачити? Адже ж усі ми живемо в ній, відчуваємо її ...

— О, так, відчуваємо її, це ти правду сказав. А ось я бачив її на власні очі, і хочу тобі це оповісти. Іду ото я раз із своїми двома синами до Тернополя на ярмарок. Перед нами їхав незнайомий мепі господар із жінкою. Чоловік сидів напереді і поганяв кіньми, жінка сиділа ззаду на сидженню, а між ними, обстелена соломою і добре зв'язана, лежала здорова, годована свиня, що її везли до міста на продаж, і спокійно вистромила з воза свою клапоуху голову. Приїжджаємо до Тернополя, переїжджаємо через рогачку¹, аж тут, ади², коло рогачкової будки сидить підстаркуватий панисько, має в руці блискучий ніж і курить люльку на довгім цибусі... от таким довгим! Скоро тільки побачив віз із свинею, зараз зірвався з лавки і крикнув, як з бодні³:

— Стій, хлопе!⁴

Господар зупинив віз, а панисько з ножем наблизився до них.

— Що тут везеш на возі? — запитав він гостро.

— Свиню, проше ласки пана, — покірно відповів господар.

— Та я й сам бачу, що це свиня, але як ти везеш її? Га! Чи не бачиш, що бідній хухобині від посторонка геть попухли ноги? А ти, лайдаку, а ти, непотрібне, чи ти не знаєш, що певільно так мучити бідну скотину?

Цеє мовлячи, панисько наблизився до свині і своїм ножем розтяв на ній посторонки так шпарко, що в поспіху покалічив свинячі ноги.

— Марш на поліцію! Мусимо тебе покарати як слід! — кричав невмолимий панисько і свинячий освобідник.

Хлоп сидів переляканий, як задеревілий, на возі; він почав бу-

¹ Рогачка — застава на дорозі, щоби збирати подарок за проїзд шляхом, чи за провіз продуктів у город.

² Ади — гляди

³ Бодня — бочка

⁴ Стій, хлопе!

ло випрошуватися у сердитого паниська, але де тобі, пей ані слухати не хоче! Але хлопова жінка була, видно, догадливіша. Вона зміркувала, як спекатися бідн. Поки там її чоловік перемовлявся з неподатливим паном, вона витягла з-за пазухи червону хустину, пошпорталася в ній якусь хвилю, видобула зав'язаних в однім її розі 20 крейцарів (вона, певно, два дні гірко робила і голоду на-млілася, поки заробила їх!), втиснула їх неподатливому паниськові в жменю і почала тоді й собі просити його разом із чоловіком. Аж тепер неподатливий панисько потрохи зм'як і промовив:

— Ну, цим разом ще вам дарую і пущу вас вільно, але пам'ятайте собі це, доки життя вашого!

Під час тої пригоди я із своїм возом від'їхав був трохи наперед, але казав хлопцям затримати виз, бо хотів побачити, який буде конець тої справи. Почекали ми добру хвилю, поки господар із свинєю знов проїхав попри нас. Але порядок на возі був уже тепер зовсім не той, що вперед. Жінка сиділа напереді і поганяла кіньми, а чоловік сидів іззаду й обома руками держав свиню, обнявши її за шпю. А свиня, увільнена з посторонків, стояла тепер на возі просто, роззіралася на всі боки, кожної хвили полохаючися перед кожним новим предметом, кожної хвили готова до скоку. І недовго тривало, аж ось над'їхала блискуча панська четверня: коні чвалали, дзвонили теленькали, фірман лускав з батога. Свиня перенудилася страшенно, кинулася і вискочила з воза. Господар, що держав зв'яз за шпю, був, очевидно, слабший від нього і також вилетів з воза і впав так нещасливо, що розбив собі до крові лине о камінь, а свиня в ноги! Аж мої хлопці поспішувалися з воза, дігнали її і помогли господареві пішки завести її на торговницю. От так то, друже мій, виглядає у нас свинська конституція!

Але це ще не все.

По полудні того самого дня вертав я з Тернополя, так завчасу, щоби на ніч заїхати додому. Наближаємося до рогачки, а там усе ще сидить той сердитий пан з блискучим ножем і спокійнісінько пакає собі люльку на довгій цибусі. Повів я очима по передміських полях, аж бач, геть далеко на гостинні йдуть два чоловіки в хлопеськім убранню і рівним кроком наближаються до міста.

— Ну, ті певно довго служили при війську, — подумав я собі, — і так там твердо навчилися «*soloma-siano*»¹, що й тепер іще, на старості літ, держать крок і машерують рівно в глід².

Але коли вони вчинилися до нас трохи ближче, побачив я за

¹ «Солома-сіно» — так погiрдливо називали військову муштру, бо коли вчили солдатів марширувати, то в такт говорили — *солома-сіно*.

² Глід (з німецької) — ряд.

ними щось чорне, а понад їх головами щось блискуче, ніби довгий
огнистий язичок. То вже не треба було великої премудрості, щоб
виміркувати, що це шандар¹. А коли надійшли ще ближче, то я
почув при кожнім їх кроці таку тихеньку музику: дзінь-брязь!
дзінь-брязь!

— Ага, — подумав я собі, — ось у чім тут штука!

Ось чому вони так гостро крок тримають і так рівно машерують у
гліді. Але чекай-но ти, пане шандаре! Нехай-но ти надійдеш до
рогачки! Нехай-но ти з тими бідними, так болюче до купи сковани-
ми людьми покажешся на очі сердитому панові з блискучим ножем,
там-то ти пізнаєш, як то можна так мучити хрещене сотворіння!

І я вже трепещав у душі, щоби сердитий пан при рогачці з
надто великого поспіху при розбиванню кайданів, якими сковані
були ті нещасні, не покалічив так і їх рук, як покалічив був сви-
нячі лаби. Не менше цікавий був я й на те, як то накинеться
сердитий пан на нелюдяного шандаря і як поведе його на поліцію.
Але, на моє превелике диво, нічогосінько подібного не сталося. Два
сковані чоловіки і шандар спокійнісінько перейшли через рогачку
і пройшли попри сердитого пана. А сердитий пан не то щоб гостро
накинувся на шандаря, але де там! Устав і поклонився йому дуже
чемненько, а я з от таким носом поїхав додому. Так от то-
бі, любий приятелю, — закінчив я свою розмову, — так вигля-
дає хлопська конституція. Хлоп мусить завидувати простій
свині.

Бурливі оплески, що зірвалися на тій промові, тривали досить
довго. Коли втихли, старий Грицуняк додав:

— Вибачайте, мої любі, я властиво повинен був сказати вам це
при точці «причини еміграції», але думаю, що й тепер воно ще не
запізно.

І з цими словами він зліз із стола.

1896 р.

Ч У М А

I.

Пріор єзуїтського монастиря в Тернополі, вернувши зі спільної монастирської їдальні, злетка позіваючи, лагодився прилягти і віддихнути після доброго обіду; а що день був літній та гаряченький, то зняв чоботи і реверенду; коли втім хтось застукав до дверей його келії. Пріор наморщив чоло, скривився неприємно і мовчав хвилину і тільки після другого стуку сказав:

— Прошу ввійти!

З низьким, пересадно покірливим поклоном увійшов член конвенту, патер Гавдентій.

— Чого вам потрібно, *frater*?¹ — остро запитав його пріор.

— Я хотів просити вас, *clarissime*², — зачав патер, зупиняючись край порога, — щоб ви вислухали мене. Я хотів де-сячим з вами побесідувати...

— Або що? Сталося щось важного? — різко запитав пріор.

— Н-ні, — протягнув патер, — щоб так щось особливого... ні, борони господи! Але я хотів попросити вас, щоб ви вислухали деякі мої думки і міркування...

— А так, ваші думки! — з якимсь насмішливим відтінком в голосі сказав пріор. — Але чи не можна б ті думки і міркування відложити до відповіднішого часу?

— Розуміється, розуміється, що можна! — поспішно згодився патер. — Тільки ж даруйте, *clarissime*, я думав, що власне тепер час найвідповідніший: шкільної науки нема, а, крім того, ще вам прийдеться швидко висилати звичайний щомісячний рапорт нашому преосвященному вітцю провінціалові.

— Рапорт! — майже аж скрикнув пріор і цілковито прочувся з тої полудрімоти, в котру почала було заколисувати його монотонна і одностайна мова патерова, в супроводі бренькоту валячихся мух на шибках огратованого вікна келії та цвіркоту го-

¹ Брате

² Найясніший

робців посеред гілляк густих вишень, що так і нависали до самого вікна. — Рапорт! — повторив він ще раз і сидлоба позирнув на патера. — А вам яке діло до рапорту?

— Сохрани господи! — поквално звинявся патер Гавдентій. — Я дуже добре знаю, *clarissime*, що рапорт — ваше діло, і власне для того осмілююсь трудити вас своєю просьбою, щоб ви могли виложити мої думки й міркування і подати їх у своєму рапорті вітцю провінціалові, розуміється, коли вони покажуться вам того гідними і до чогось здалими.

Але пріор, хоч і не зводив з патера Гавдентія свого пильного погляду, не слухав уже його підслесливої, троха водавої і одностайної бесіди. Нова думка раптово шибнула в нього і заняла всю його увагу. Він знав, що кожний патер має право секретно звертатися до провінціала з «рефератами», тобто з доносами на іншу братію, а в тім числі й на самого нього, пріора. Але донедавна так якось складалися діла в монастирі, що тернопільський конвент жив як одна сім'я і ніхто із-за взаїмних доносів не мав ніяких клопотів. Аж в сьому році справа нагло змінилася на гірше. Ні з того ні з сього двох патерів перенесли з Тернополя до якогось гірського монастиря в Тіролі, що вважався місцем карної висилки, а замість них прислали двох нових. Від тої пори немов мішок розв'язався з усякими виговорами, реколекціями і іншими прикростями, що так і сипались з Кракова на нещасний тернопільський конвент. Пріор і всі патери в голову заходили, хто се так їм прислугується. Підозрівали раз того, раз іншого з-поміж себе, тим більше, що всі чули себе винуватими в не одній поблажливості, в не одному занедбанню монастирської дисципліни.

Патера Гавдентія якось найменше підозрівали, щоб то він міг чинити ті «пакості»: раз для того, що від його приїзду до Тернополя минуло вже більше як чотири роки, а перші роки його перебутку між тернопільськими єзуїтами власне були такі сумирні і щасливі; а по-друге, патер Гавдентій мав серед решти братії славу Якіма-просторіки або навіть якогось дурнуватого. Слава та, очевидно, дуже нелюба була патерові; але проте він завжди піддержував її різними нехитрими способами. Почалась вона і прилипла до нього головню із-за преславного «місіонерського походу сам-на-сам» до Люблинської губернії для католицької пропаганди серед тамошніх уніатів. Похід той скінчився не дуже-то геройською втекою патера з границь Росії, де він, подібно як стародавній пророк Йона, пробув усього три дні і відки вернувся без пам'яті від переполоху і удару, одержаного поночі карабіною колькою з могутньої руки пограничного об'їзчика. З правдиво

комічними жалобами розповідав патер про сей свій подвиг, а оповідання його за кожним разом доводило всю братію до вибухів нестерпимого реготу. А сам патер Гавдентій, немов і не запричімаючи того вражіння, кривився і кулився при тім, як півтора нещастя, і, запалюючись оповіданням, то блід, то тремтів, то хлипав, що, очевидно, ще до більшого сміху побуджувало його слухачів. А при тім патер виглядав таким простодушним, одвертим і незлобним, що годі було навіть уявити собі, щоб він міг писати доноси на своїх собратів.

А все-таки, з якогось неясного підшепту, власне ся думка проблиснула в голові пріора в тій хвилі, коли патер спімнув про щомісячний рапорт. Він пригадав собі все, що знав про минулину патера Гавдентія. Він був сином бідного мазурського хлоба. В р. 1847 тарнівський єпископ Войтарович узяв його до себе на виховання. По смерті єпископа він учився у єзуїтів у Кракові, кінчив науки в Римі, де й став монахом і приступив до закону «імені Ісусового». Не знав пріор, яку славу здобув собі Гавдентій у Римі: знав лиш те тільки, що по кількох літах сам генерал єзуїтського закону Беккс вислав його на місію до Люблинської губернії, де патер здобув таке блискуче «посрамлення». Аж тепер, розміркувавши всі ті обставини, пріор в одній хвилі прийшов до переконання, що, знаючи надзвичайну важність «позиції» католицизму в Люблинській губернії і загалом у Росії, римські верховоди мусили прецінь добре розмірковувати, кому повіряють таке діло, як місія, значить, і в молодім патері мусили добачити якусь запоруку її корисного поведження. А з того виходило, що патер Гавдентій не мусив бути таким дурником і просторікою, якого видавав досі із себе. Коли ж воно так, то пріорові відразу все вияснялося, і патер Гавдентій, може й сам сього не догадуючись, в одній хвилі виріс в його очах. Ціле поступування того придуркуватого патера відразу набирало зовсім іншого значення, виросло до розміру дуже хитро придуманої і зручно переведеної, чисто єзуїтської інтриги. При тім же пріор віддавна вже догадувався, що в Римі невдоволені заходами і роботою тернопільського конвенту, що від нього, як від крайньої твердині на сході, ждуть чогось більшого; без відома почував він, що наближається якась переміна. І, вдивлюючись пильно спідлоба в патера Гавдентія, він небезосновно догадувався, що се іменно й є віщун або навіть чільна сторожа того нового напрямку в діяльності закону, що мусив змести його, як змів відісланих до Тіролю фратрів.

Під впливом тих думок і здогадів, що в одній хвилі прокинулися в пріоровій голові, лице його приняло якийсь заклопотаний

анд, і він, помовчавши хвилину, так явось поспішно і уривчасте сказав:

— Еге, ось воно як! Думки і міркування... Що ж, діло не погане! Розуміється, розуміється, розміркуємо і сплинемо... Сідайте, *reverendissime*¹, сідайте, коли ласка, ось тут! Я весь на ваші услуги.

Тонкий іронічний усміх пробіг по лицю патера Гавдентія, коли він, низесенько кланяючись, засів на простому дерев'яному кріслі за столом, при котрім з другого боку засів пріор.

— Ну, *reverendissime*, — сказав пріор, коли вони оба засіли один насупротив другого, — про що таке ви хочете виложити мені свої думки?

— Одна тільки у мене дума, *clarissime*, всім нам спільна: добро і зріст нашої святої католицької церкви, — відповів патер Гавдентій. — Вам, *clarissime*, очевидно, ліпше, ніж мені, відоме положення нашої церкви в тутешнім краю, а особливо положення нашого конвенту тут, на східнім аванпості католицизму, перед самим, що так скажу, лицем грізного противника православія.

— Ага, видно, видно, що я не помилився! — подумав пріор. — Се він — віщун реформи, підсланий до нас на шпигуна. Се він автор доносів. Ну, добре; тепер бодай я знаю, з ким маю діло.

І, авертаючись до патера, немов зачудований, сказав:

— Але ж, даруйте, *reverendissime*, я, признатись вам, не зовсім ясно розумію, до чого се ви річ ведете.

— Зараз буду мати честь вияснити вам се, — поквапно відказав патер, — покірно прошу вислухати мене. Я хотів тільки застеретись перед вами, що я ані на хвилиночку не позволив собі ніколи сумніватися про вашу глибоку мудрість, докладне знання і вірне зрозуміння оточуючих нас обставин. І воли я власним почином позволив собі позбирати деякі відомості, що дотикають теперішнього положення, і висувати з них деякі висновки, так се зовсім не з недовір'я до вашого проводу, але радше тільки з гарячої дбайливості про наше спільне святе діло.

Зачудування пріора перейшло в нетерпеливість. Він почував якесь обридження і ненависть до того приниженого лицеміра і доносчика, що ось сидів перед ним; але рівночасно не міг не признати, що той в сьому разі поступає зовсім в дусі правил єзуїтського закону. Та тільки ж сям разом річ доторкалась до пріора особисто, і для того чоловік в нім узяв верх над єзуїтом. Догадуючись, що перед ним сидить його таємний ворог і шпигун, він зважився говорити з ним попросту, без звичайного фарисейства.

¹ Всечесніший.

«Поки що я ще тут старший, — думав він, — і мушу дати йому се почувти; а там нехай буде, що буде».

— Знаєте, *reverendissime*, — промовив він якимсь різким і згідним тоном, — говоріть зі мною попросту і одверто. Я в Римі не бував, дипломатії ніколи не вчився і завжди думав, що за нею криється порядна порція нещирості. А при тім же я міркую, що ми — свої люди, так і говоримо ж без непотрібної крутанини.

Патер Гавдентій знов усміхнувся іронічно, немов почував вдоволення із-за того, що так швидко вивів з терпцю старого пріора і заставив його так одверто висказати свою нехіть до нього.

— Що ж, воля ваша, *clarissime*, — сказав він усе тим самим переборщено-смиреним голосом. — Моя душа чиста від сласи нещирості, особливо перед лицем мого наставника, котрий повинен бути для мене першим по бозі.

— До річі, *reverendissime*, до річі! — перервав йому пріор.

— Річ моя ось яка, — говорив далі патер Гавдентій з незрушним супокоем. — Відомо вам, *clarissime*, до якої мети, до якого завдання намагає в сьому краю наш святий закон. Заповідне слово, виголошене святийшим папою Урбаном, «*Orientem esse convertendum*»¹, містить в собі всю нашу програму. Дорога до її виконання все і всюди повинна бути предметом нашої ненастанної і якнайпильнішої дбайливості.

— А тимчасом вам здається, що ми не досить уваги звертаємо на се наше завдання? — відповів пріор з неукритим невдоволенням.

— Сохрани господи, *clarissime*, сохрани господи! Ніколи я сього не думав! А надто, хто такий ті «ми»? Адже ж і я сам — часть їх, значить... Ні, ні, не до сього я веду свою річ. А ось послухайте! Не тайна то, мабуть, для вас (при сих словах в голосі його знов прозвучав іронічний відтінок), що в східній часті сього краю живе народ, що вважає себе одноплемінним з народом по той бік Збруча. Але не в тім суть річі, а ось в чім: народ той приналежить нібито до католицької церкви, а рівночасно вважає себе членом грецької, тобто православної, церкви. Ся... ся двоїстість релігійної свідомості поміж двома ворожими таборами — як вам здається, *clarissime*, чи не мусить вона будити деяких сумнівів і побоювань?

— Он що! — майже аж скрикнув пріор. — Ви вважаєте неможливе уніатської церкви двоїстим, значить, двозначним?

— Еге, *clarissime*, — твердо відповів патер Гавдентій. — Не досить на тім, я міркую, що власне існування сього двоїстого,

¹ Схід має бути навернений на католицьку віру.

нейтрального ґрунту тут, на границі, і є одною з найважливіших перешкод до розширення нашого впливу на той бік пограничної черти.

— Гм... думка се, будь-що-будь, цікава, — холодно і напів-втірдно прощівив крізь зуби пріор, — і я дуже рад би знати ваші докази, знати ті факти, що навели вас на такі висновки.

— О, щодо того, *clarissime*, я готовісенський! — весело скрикнув патер. — Візьміть хоч би їх священиків! Яка нам користь з того, що вони вважають себе католицькими священиками, коли живуть з жінками? Там, де би треба працювати для католицизму, віддати себе нероздільно і безумовно його інтересам, вони слухають своїх жінок, поступають так, як їм наказують їх родинні відносини!

— Все се правда; але все се старі річі і певно ще й перед вами не раз були розмірковувані, — гризко замітив пріор. — Що ж, коли не наша сила се змінити. Діло се ухвалене і затверджене синодами та апостольським престолом.

— Про се ще ми поговоримо, — з незрушимою певністю відповів патер. — Але ось вам ще друга обставина. Чи ж не видається вам безглуздом і нерелігійним таке виховання молодого покоління священиків, яке ведеться у тих греко-католиків? Що ж то за священик вийде з молодого чоловіка, котрий завтра має бути посвяченим на єрея, має прийняти найвище церковне таїнство, а сьогодні, замість в скупленню духа приготувитись до того святого акту, їздить по празниках, витинає «козачка» та «коломиїки», завертає голови понадянкам і ні про що більш не думає, як тільки про те, щоби найти собі наречену з добрим посагом і побутися довгів, нароблених у семінарії?

Патер, очевидно, почав запалюватись, уносячись за течією власних думок. Бесіда його, зразу млява і підсолджена, робилась живою і пристрасною, і пріор починав прислухуватись до неї з більшою увагою.

— Справді, се діло невідходяще, — сказав він, — та тільки й сього, здається, ми не в силі перебороти.

— Тільки слів Христових і догматів святої католицької церкви ніхто не в силі змінити, — з запалом промовив патер. — Все інше — людські установи, заведені в часі і для часових потреб. Змінюються обставини, то змінюються й потреби, а на їх місце настають нові; от тому-то й установи повинні змінюватись відповідно до нових потреб і обставин. Ви, *clarissime*, згадали про давніші булли і синоди, котрими унормовано положення уніатської церкви. Не забувайте, що все се було дві чи три сотки літ

тому назад, коли тут існувала могутча католицька держава — Польща, коли православіє було в унадку, а католицька церков без ущербу для своєї могутчості і поваги могла робити уступки місцевим традиціям. Тепер обставини змінилися! Тепер усякий попуск з боку католицизму приятелі й вороги його готові вважати доказом його справжньої слабості. Тепер, *clarissime*, коли ми справді стали слабші, нам треба бодай вдавати з себе сильних, слякими чи такими способами сильних!

Пріор слухав сеї огнистої бесіди, широко витріщивши очі. Такого запалу, такого широкого погляду на діло він не ждав у простого патера.

Не лишалось ніякого сумніву, що отсе перед ним сидів агент доволі великого розміру.

— Ну, нехай би взяти, що все се так, — згодився він, — що все ще можна змінити. А все-таки цікаво б знати, що і як ви хочете зробити?

— О, для сього досить тільки добре знати, як стоїть діло в теперішньому часі, а спосіб нашого поступування визначиться сам собою. Треба твердо переконати себе в тім, що положення тої так званої унії зовсім хитке, що в нинішню пору вона — ростиґа без коріння: від православія відстала, а до католициства не пристала. Ну, скажіть, чи може бути що більш безглузлого від того домагання якоїсь автономії, якоїсь народної церкви з боку уніатів! Адже ж католицька церков тим тільки й міцна, що одноцільна і зєнтралізована, що все держиться тої засади: хто не зо мною, той против мене. Автономія, нейтральність в часі боротьби — се ж те саме, що зрада. Ось чому ми поперед усього повинні викоренити всі ті автономічні забаганки, утвердити католицизм *sans phrase*¹, і тоді тільки будемо мати в руках могутчу підойму для дальшої боротьби зі сходом.

Патер Гавлентій зупинився, щоб перевести дух. Чоло його покритлося краплями поту, а в кутках рота повниступали пиматки білої піни. Пріор сидів мовчки, з виразом задуми на повному, блискучому лиці. Вкінці він сказав:

— Що ж, *reverendissime*, думки ваші дуже цікаві, і я, розуміється, подбаю про те, щоб довести їх до відома тих, кому се належить знати. Мені здається навіть, що сам народ зовсім не буде супротивний такому починанню. Я знаю досить добре уніатську людність сього города і бачу, що вона дуже радо ходить до костьолів на латинську службу божу. Бував я не раз

¹ Без застережень.

і на католицьких відпустах в Милятині, Кохавині, Кальварії і власними очима бачив, які маси уніатського народу сходяться на ті празники. Отсе й наводить мене на думку, що сам тутешній народ прихилиється до латинського обряду, може, більше, ніж до грецького, і не буде супротивлятися таким реформам, які ви, запевне, собі намітили.

— Факти, *clarissime*, котрі ви навели, дуже цінні і цікаві самі собою, — відповів патер, — та тільки, жаль сказати, се тільки один бік медалі. Ви покликастесь на латинські відпусти в Кальварії і Милятині; я вам покличусь на уніатські відпусти в Гошові і Зарваниці, куди щороку сходиться майже така сама сила народу, як і на ті, про котрі ви згадуєте. Значить, тут, очевидно, не в обряді головна сила, а в тім, що народ любить ходити на відпусти, не дуже дбаючи про те, куди й на які. Але я вам покажу ще один факт. До православного Почаєва, хоч він і за границею, вандрують щороку тисячі отсих уніатів, а тимчасом католицькі відпусти патерів домініканів у поблизькій Підкамені, по сей бік границі, якраз напроти Почаєва, ані руш не можуть дійти до такої слави. Ось вам факт, над котрим стоїть подумати!

— Але позвольте, *reverendissime*, як же се в'яснити? — запитав зачудований пріор.

— Ось се-то й важко, що в'яснити сього факту майже зовсім не можна без допущення такої думки, що унія не тільки сама собою дволична, не тільки не повинна бути толерована в нинішню пору з поглядів політичних, але показаласть зовсім непригідною для релігійного виховання народних мас, насаджуючи в них рівнодушність до самих основних релігійних правд, двовірство або навіть цілковитий брак усякого релігійного переконання.

— Ну, се вже пересолено! — почав було сперечатися пріор.

— Ні, *clarissime*, — перервав йому патер Гавдентій, забуваючи про всяке пошановання для чина свого начальника. — Попереду вислухайте мене, а тоді вже судіть! Недавно тому, вертаючись з Підкаменя, здоганяю отсе неподалік села Товстохлопців купу богомольців. Зайшов я з ними в розмову.

— А відки бог провадить? — питаю їх.

— Та з прощі, — відповів мені чоловік, що йшов попереду богомольців.

— А куди ходили на прощу? — питаю далі.

— Та в Почаїв.

— В Почаїв? Ну, і як же вам там сподобалось?

— Та як же би, добре, — простодушно відповів чоловік.

— Добре? Бійтеся бога! — не міг здержатись я, щоб не скрикнути.

пути. — Що ж там такого доброго? Хіба ж ви не знаєте, що таке шизматицька відправа?

С

— Та бог його знає, — відповів чоловік, чухаючись в потилицю, — чи шизматицька, чи не шизматицька. Не наша річ про те судити. Нам досить знати, що й там бога хвалять. Та й ще одно знаємо, — додав і окинув мене якимсь насмішливим поглядом, — що там за сповідь менше беруть, ніж у Підкамені, а де того ще зимою в церкві топлять.

Розповівши се все, патер Гвадентій для більшого ефекту замовів і сидів так кілька хвилин з розпростертими руками, з отворенням до половини ротом і витріщеними очима, немов прошиблений перестрахом і обуренням.

— Як же на ваш погляд, *clarissime*. — запитав він, перериваючи мовчанку, — чи се не блискучий доказ цілковитого упадку релігійного почуття серед маси уніатського народу? Адже ж можна б подумати, що тих людей досі не доторкнулось світло Христової віри!

— Так, се правда, — сумовито potwierдив пріор. — Сього факту не можна так полишити. А не знаєте ви, відки се були ці люди?

— Із Товстохлос. Я зараз же про се розвідався.

— А хто там у них священиком?

— Чимчикевич.

— Хто такий? Чимчикевич? Щось бо я досі не чував такого прізвища.

С

— І не дивота, бо се справді допотопний піп. Старий-престарий, і отсе вже тридцять літ нікудісенько не виїздить зі свого села. Дивогляд, а у піп. Рік тому назад я якось проїздом був у нього і познайомився з ним.

— Ну, добре, про се ми побалакаємо пізніше, — перервав йому пріор. — А тепер скажіть, до яких властиво заключин дійшли ви і які раiali б средства для виповнення ваших намірів?

— Я осмілююсь подати до одобрення вищих властей ось яку раду. Поперед усього впливати на простий народ по селах і місточках, викорінювати поміж ним заразу двоєвірства і систематично виховувати в нім релігійний католицький дух.

— Добре, але якими способами? — запитав пріор.

— Способи звичайні. Треба устроювати по селах і місточках, а особливо поздовж границі, систематично процесії і місії з яко найбільшим торжеством і відповідними проповідями. А на письменних по містах і по селах впливати при допомозі відповідних до того

наших видань, як се з таким поводженням практикується вже
завжди в західній частині Галичини.

— Цілковито згоджуюсь з вами, *reverendissime*, — сказав
пріор і стиснув руку ненависного патера. — Все се розумно при-
думане, і мені здається, що ваші ради повинні найти повне одоб-
рення властей.

— *Non mihi, clarissime*, — смирно відповів патер, — *sed*
*ad maiorem gloriam nominis Jesu*¹. Що ж доторкається до
уніатського духовенства, то треба нам розділити його на дві ка-
тегорії. Є між ними хитрі, котрі устами визнають унію з Римом,
а душею тягнуть до православія і під видом «очищення обряду»
силкуються підігнати унію під православні форми, віддаляючи
її чимраз далі від святої римської церкви. Таких треба вважати
нашими лютими ворогами і поступати з ними так, як з ворогами
на війні. Треба держати над ними ненастанний надзір і, скоро
тільки вони подадуть який найменший повід, компромітувати їх
перед властями і їх власною паствою. Друга категорія — се де-
шотопники, убогі духом і добродушно наївні. Сих, розуміється,
більшість, і їх треба привертати ласкою, підобрювати їх всяки-
ми спокійними способами і звільна перероблювати на наші зна-
ряди... Рівночасно з тим треба обернути головну увагу на добір
єрархії з-поміж сторонників нашого напрямку і на виховання мо-
лодежі в нашій душі, а особливо треба пильнувати, щоб молоде
покоління попів висвячувалось не інакше, як в безженстві. При
всім тим само собою розуміється, що уніатам мусить бути остро
заборонено ходити на православні відпусти до Почаєва або навіть
до Києва.

Пріор справді аж увесь прояснився і розрадувався, — таким
простим, логічним і величним показався йому план, придуманий
патером Гавдентієм. Все, чого не могли доконати Йосафат Кунце-
вич, Вельямин Рутський, Шептицький, Рилло і другі об'єдинителі
обряду, а не могли доконати іменно для того, що об'єдиняли вер-
мени, не сягаючи до коріння, вдовольняючись формою, а не перероб-
люючи духа мас, — все се являлось тепер таким легким і близь-
ким, всьому вказана була така проста і, здавалось би, натуральна
дорога розвитку, що приходилось тільки дивуватися, як се досі
ніхто не понав на такі вірні і явні сліди. Єзуїт і поляк рівночасно
ворухнулись в душі старого пріора, бо він, хоч довгі літа привив
своєму закону, то все-таки зі своїх молодих літ заховав і пат-
рістичну іскру в формі неясних мрій про велику, могучу і строгу
восточницьку Польщу від моря до моря. Все, що відвойоване буде

¹ (Не мені, найясніший, але для більшої слави імені Ісуса).

православію і унії, по його думці, само собою впаде в підлох католицизмові і Польщі. І, не можучи вдержати своєї радості, він притьмом кинувся обнімати патера Гавдентія.

— Ах, reverendissime! Вислухавши ваш план, я, старий, і то помолодшав! — скрикнув він. — Ні, се справді дуже, дуже уваги гідні замисли, і будьте певні, що я всякого труду і впливу свого доложу, щоб вони були введені в діло. А втім, здається, і ви самі особисто маєте деяку переписку з властями?..

Питання се закинене було так невинно, злегка, вишпигало так просто з тих відносин, які між ними витворились перед хвилиною, що патер Гавдентій, упокоєний своїм торжеством і тим великим враженням, яке визвала у пріора його краснорічлива промова, в першій хвилі не здобувся на брехню.

— Ну, так, — сказав він, — іноді, з обов'язку мого, мені доводиться...

Злобною радістю заблищали невеличкі пріорові оченята. Добродушно всміхаючись і стискаючи патера за руку, він поспішно підхопив:

— Ну, так, ну, так! Я так і думав, що се ви інколи, розуміється, зі свого обов'язку, та пишете доноси на нашу братію! Що ж, reverendissime, се похвально, навіть устави наші се наказують. О, ні, не глядіть на мене з таким замішанням! Я нічого гісенько! Протинно, навіть дуже мене се радує. Ви такий здібний і досвідний чоловік і необхідно мусите піти дуже високо, а се шрепінь у нас одинокий спосіб! Ваші замисли і плани я поета-раюсь докладно передати, куди слід, а вже й ви зробіть ласку і не забувайте мене в своїх молитвах і в своїх... хе, хе, хе... ра-порттах!

І за сим словом, чемненько кланяючись і гуторячи без упину, пріор вивів остовплого і збитого з пантелику патера Гавдентія за коридор, а сам перед його носом замкнув за собою на ключ івері своєї келії.

II

Минув якраз місяць після сей розмови. І знов патер Гавдентій у пріоровій келії, з покірливим і приниженим видом, сидить на-супротив отця пріора, готов слухати, пощо той велів покликати його.

Невесело жилось патерові в конвенті сей місяць. Правда, ніхто не обізвався до нього ні з одним докором, ніхто й одним словом не виявив йому ані ворогування, ні обурення, але попри те дав-гіша його сміховальська роль відразу обірвалася, всі відверну-

аися від нього, а ті, що вперше так любили слухати його опові-
дань і жартів, тепер або минали його мовчки, або перекидувались
з ним самими короткими, короткими словами. У кожного з братії
при стрічі з ним поневолі якось простягалось лице, зішнурову-
вались уста і обличчя приймали пісний та набожний вираз. Весь
цей місяць був для патера Гавдентія як одно ненастанне
«silentium»¹, котре ставалось ще тим дошкульніше, бо пріор ані
на крок не випускав його з монастирських мурів, не посилав
його, як бувало, на служби ні в міській, ні в заміській церкві.

Патер непохитно зносив сю загальну неприхильність до нього
братії, але все-таки видно було, що вона дуже живо дошкікала
йому і що він уважав її великою для себе оскорбою. Адже ж він
не робив нічого і ніякого противзаконного! Адже ж хто знає, може
і кождий із братії преспокійно робив те саме! А отже ж вони
визнавально розмовляють один з одним, гуляючи вкупі по мона-
стирським саду, сміються, жартують, плещуть один одного по пле-
чах, рвуть разом спілі вишні, а тільки його одного обминають,
як заповіреного.

— Все се інтрига того сибарита, того хантивого пріора, —
аж скреготав з лютості зубами патер, ходячи там і назад по своїй
самотній келії. — Але пожди лишень ти, — кричав він і грозив
кулаками до стіни, — прийде ще й мій час! Порахуємось ми
з собою!

От тим-то й не диво, що вся злість, уся ненависть патера Гав-
дентія громадилась над головою пріора і що кожна стрічка з тим
його «першим по бозі наставником» була для нього дуже важка,
чим важкіша, що до ненависті і злоби мимоволі якось домішувалась
глибоке почуття встиду і пониженої людської гідності.

Пріор розумів усе те дуже добре, але розумів також, що, раз
відкритий як пипигун, патер Гавдентій стався супроти нього
зовсім безсильним, і для того всякими способами старався про-
довжити і заострити муки безталанного патера. І так в спільній
ідальні він казав йому сидати насупротив себе; було се гонорове
місце, де сидав звичайно той з братії, хто в цілім конвенті вва-
жався першою особою після пріора. Але пріор не удостоював
Гавдентія ні одного слова, розмовляв з тими, що сиділи поруч
нього, не перестаючи тимчасом поверчувати його своїм прони-
жливим, добродушно-насмішливим поглядом. Патер Гавдентій весь
аж горів на своїм почеснім місці під тими поглядами пріора, —
він почув відразу, що пріор захотів посадити його на прилюдне
озоріще, і весь час сидів мовчки, згорбившись, з похиленим

¹ Мовчанка.

лицем, силкуючись нікого не бачити і нічого не чути. Він пізніше не був би осмілювся заговорити до свого сусіда, бо майже напевно знав, що той прикинеться, мовби не чув нічого, і відвернеться, а довкола стола піде тихе, з'їдливе, гадюче шущукання. І от, дякуючи тій невинній хитрості благочестивого пріора, спільні обіди сталися для патера Гавдентія ненастанною тортурою; ложка страви не йшла йому в рот, кожний шматок хліба кусав він так, якби їв своє власне тіло, а з обіду вертав весь спітнілий, задиханий, розбитий. За той місяць він міцно похудів, очі запали в голову і уста ще дужче витягнулися та поблідли.

Але ось сталася якась незвичайна річ: пріор велів покликати Гавдентія до себе до келії. Ніщо й казати, що патер ішов туди ще дуже-то в побожнім настрою духа. Пріор зустрів його своїм звичайним, жартовливо-насмішливим поглядом і, не даючи йому сказати ані одного слова, повів свою річ:

— А як же, а як же, *rèverendissime*, як я вам казав!... Сідайте, сідайте, будьте ласкаві, ось тут... Іменно, як я вам казав, так і сталося. Ось вам письмо від отця провінціала, і дуже, навіть дуже милостиве для вас! Розуміється, се й не дивота; ви цілком-заслужили собі на таке довір'є начальства!

Говорячи се, пріор розгорнув лист провінціала і положив його перед собою на столі. Патер Гавдентій простягнув руку, щоб узяти лист.

— Ні, даруйте, *rèverendissime*, — сміючись сказав пріор і накрив лист своєю широкою, м'ясистою долонею, — лист сей не до вас адресований, а поки що ще до мене. Я тільки маю вам передповісти його зміст, а іменно те, що ваші вказівки прийняті ласкаво і вам-таки наказано поручити виконання першого їх пункту, то значить устроювання місій і казань, де і як се вам видається потрібним. Розуміється, що всі ми зобов'язані допомагати вам у сьому ділі, але в планах вищої власті лежить, щоб діло се спочатку велось нишком, незапримітно, зовсім так, як ви змієте, — не переминув уколоти Гавдентія пріор.

— Воля начальства — воля божя, — скромно і покірливо промовив патер, — і я готов хоч зараз же прийнятися за діло.

— Отсе-то й гарно! — сказав пріор. — Але в таких разі скажіть, який ваш план і яку ми повинні оказати вам підмогу?

— Я хотів би устроїти першу місію в тих самих Товстохлопах, про котрі я уперед мав нагоду згадати в розмові з вами.

— Еге, пригадую, пригадую! — potwierдив пріор. — Ви назвали навіть тамошнього священика, — якесь таке прізвище...

— Чимчикевич, — відповів патер.

— Еге ж, еге, Чимчикевич. Що се за проява така?

— Дуже пікава проява, — відповів патер, — і власне ся проява заставляє мене від Товстохлоп розпочати свою місіонерську діяльність. Подумайте лишень: хідугам вісімдесятилітній, дивачисько, освіти майже ніякої, стотнісінький хлоп поміж хлопами, про догмати віри ніякісінького розуміння, — одним словом, проява допотопна. І при тім предобродушний чоловік, наївний і довірливий, як дитина. Так що, з одного боку, місіонерська діяльність в Товстохлопах дуже потрібна, а з другого боку, тут власне найлегше її розпочати, бо ж Чимчикевич менше, ніж усякий інший, має здібності до ставлення якогось опору.

— Ну, і гарно! Боже вам помагай! Але для чого ви думаєте, що місіонерська діяльність в Товстохлопах більше потрібна, ніж де-інде?

— Але ж подумайте, *clarissime*, що сей допотопний чоловік живе там п'ятдесят літ, і які ж то науки подає він своєму стаду! Поміркуйте, що проповіді говорить він усього два або три рази до року; та й які проповіді! Попросту чудасія та й годі! Сусідні попи переказували мені їх дословно, бо проповіді ті стали між ними «притчею во язицїх». «Дітоньки, сьогодні Ісус Христос народився в Вифлеємі, містечку жидівським, у стайні бідній і убогій. Так, так! А з паном комісаром податковим раджу вам не заходити собі, бо що вам з того прийде? А? Його рука. Його й сила. От що. Благословеніє господнє на всіх ва-а-ас!..» Або ось другий образець: «Дітоньки мої, сьогодні Христос воскрес із мертвих, а завтра у нас храмовий празник. Пам'ятайте собі, щоб ніхто з вас завтра не був п'яний, ані бреверій ніяких не робив. Боже вас сохрани! Чужі люди посходяться, що би то за честь була для громади, а?.. А тота громадська толока — час би вам уже зійтися і порадитися, що з нею робити... — Чую, що там орендар до вас підсусіджується, арендувати хоче, чи що... Ге, старшина! Пам'ятайте собі, що як тільки мені впустите орендаря до села, то я й бачити вас більше не хочу! Ані чути про вас не хочу, не те що! Рнем всі от всяя лущі, от всего поминшленія нашего рдем!..»

Пріор реготався зевдержимо.

— Ну, замучили ви мене, *reverendissime*! Ха, ха, ха! Перестаньте, ради бога! Та хіба ж се можливе?

— Цілковита правда, *clarissime*. Але нащо вам більше, досить тільки поглянути на його життя-буття, щоб переконатися, що по нім і не такого ще можна над'ятися. Живе він в бідній хлопській хатчині, старій і перекривленій; живе сам, як палець, тільки з старою служницею Феською, глухою на одно ухо, із ста-

резним слугою Прокопом, сліпим на одно око. Громада побудувала було колись Чимчикевичеві з власного почину гарну резиденцію при головній улиці, насупроти церкви; але він спершу нізаче не хотів перебиратися до нової домівки: а коли нарешті його так присилювали, прожив у ній несповна дві неділі, холячи по широким покаях як сам не свій і все жалуючись, що йому там заобширно, мов серед степу. А нарешті взяв і поночі перебрався назад до свого «знімівника», а в новій, обширній резиденції, як в stodolі, зложив хліб. І виставте собі сканіал з селі і в цілім окрузі, коли з усіх вікон нової резиденції виднілись самі вистобурчені сноми і нізачо в світі не мож було спонукати старого діда, щоб знов перебрався туди жити. Прийшлося громаді, щоб запобігти загальному посміховищу, одно тільки зробити: чим скорше вимолотити попівський хліб, зложений в новій резиденції, і відтак повернути ту резиденцію на громадську радницю, читальню і шпихлір, а попа лишити в його старому гнізді.

— Ну, та й лешького ж ви собі вибрали противника, *reverendissime!* — сказав пріор, шовковою хусточкою втираючи сльози, що котились по його лиці зо сміху, але все-таки не без їдкої наемішки в голосі. — З таким противником боротьба мусить бути легка і побідна певна.

— Що ж, *clarissime!* — покірно відказав патер. — Коли жито посніє, колосса починає хилитися під серп.

— Гарно, гарно, з богом і на жниво! А коли ж думаєте вибратись?

— Думаю, що взагалі ніпощо гаяти час. В найближчу неділю можу сказати першу проповідь в Товстохлопах.

— Гарно. Сьогодні у нас понеділок. Сьогодні ще я напишу до того вашого Чимчикевича, щоб приготувив усе, що потрібно для місії, а в суботу по службі божій ви й рушите в дорогу.

— Як ваша воля, *clarissime!* — відповів патер.

Оба вони встали з місць. Пріор провів патера до дверей, а на його низькі поклони відповів своїм звичайним, добродушно-насмішливим усміхом.

III

В суботу по ранній службі божій патер Гавдентій сів на приготовану для нього монастирську бричку і весело покопотів замісто. Днина була чудово гарна. По полях, куди оком кинеш, блискали серпи, бренькотили коси, розлягалися співи, сміх і перекляки робучого люду. Літня полева робота кипіла під палким сонячним промінням.

Після душного монастирського повітря п'ятер Гавдентій подвійно любувався і розкошував тим широким, вольним простором, тим свіжим запахущим вітерцем, що потягав від далеких соснових лісів Брідщини, тою величавою, хоч і одностайною подільською картиною.

Дорога до Товстохлоп була хоч і добра, але зовсім не близька. Була вже пообідня пора, коли легка на ресорах бричка, злегка торохтячи по твердій глинистій дорозі, в'їжджала в тісне подвір'я Товстохлопської резиденції.

— А, reverendissime! — закричав з-під якоїсь повітки отець Чимчикевич, здалека побачивши патера Гавдентія, як сей виїздив з брички. — Попелом, попелом ноги посипати таким рідким гостям! Що за бурі, що за тучі загнали вас у наші сторони, га?

Патер Гавдентій нічого не відповів, лиш, усміхаючись солодко, з широко розпростертими раменами підійшов до старого і сердечно обняв його.

— Просимо, просимо ближче! Не погордуйте нашим домом! — припрошував Чимчикевич, нипаючи довкола єзуїта. — Проконе, гей, Проконе, — обернувся він до свого слуги і товариша, — Приладь там вівса і сіна їх коням та поможи порозпрягати!

— А може, вони зараз поїдуть, прошу вгамостя? — ліниво буркнув Прокіп, вороже поглядаючи своїм одним оком на непрошеного гостя.

— Ну, ну, поїхати вони поїдуть, — добродушно сміючись, відповів Чимчикевич. — На парафію до нас не приїхали, то певно. Але й не зараз поїдуть, Проконе, не зараз. Так швидко ми їх не пустимо. Гей, Феско, а де ти, стара?

— Я тут, вгамостинку! А чого вам?

— Приладь-но ти нам, бабусю, деяку закуску; розумієш?

— Загнати гуску? — запитала глуха бабуса, і Чимчикевич, не маючи охоти кричати голосніше, почав на пальцях вияснювати їй, чого йому треба.

— Ось правдивий образ цілої сеї перкви, — думав патер Гавдентій, придивляючись і прислухаючись до всього, що діялося довкола, — здитинілий пастир, а стадо його наполовину глухе, а наполовину сліпе.

Але отсе о. Чимчикевич, хапаючись та дріботячи ногами, килювся проводити патера до своєї світлички, що служила йому за одним разом за спальню, їдальню і канцелярію.

— Сідайте, reverendissime! — Сідайте! — просив він, пригнітаючи простий дерев'яний стілець, поки єзуїт обдивлювався по

його поміщи. Правду кажучи, не було там що й обдивлюватись. Світличка невеличка, чиста і попросту обставлена дерев'яними меблями: дерев'яне ліжко в куті, прикрите старосвітським ліжником сільської, але дуже красної роботи, збоку столик, завалений метрикальними книгами в міцній, шкур'яній оправі, на котрій, насукір загальному сільському звичаєві, не було видно ані одної порошинки; в другім куті невеличка за склом шапка з книжками, а на стіні під старосвітським образом св. Миколая висів круглий і великий, як возове колесо, вісяний вінець, переплетений гілками червоної калини. Посеред світлиці стояв великий, чотириграний дубовий стіл, накритий мережаною скатертю, а на ньому в дерев'яній мисці лежали тільки що вирізані золотистобурштинові крижки меду і заповнювали всю світлицю сильним медовим запахом.

— Отже як знав, що гості будуть, так-таки душа вішувала! — весело мовив Чимчикевич. — Немовби щось тьохнуло мене по обіді: а піди вийми меду! А славний у мене мід, *reverendissime*! Прощу лишень, будьте ласкаві стрібувати!

Патер все ще сидів мов води в рот набравши. Пілковита наївність і добродушність того дідуся троха якось змішали його. Але супротив покуси запахуших медових шільників він не міг остятись. Присунувши свій сталець близенько до стола, він уз'яв гарно вирізану дерев'яну ложечку і, звільна висисаючи медові шільники, розпочав з Чимчикевичем розмову. Розуміється при тім, що Чимчикевич говорив усе по-своєму, по-руськи, а єзуїт якнайдобрінішою польщиною, пильно вистерігаючись, щоб ані разу не осквернити свого язика руським словом.

— Еге ж, панотчєрьку, — з вилом широго вдоволення розпочав єзуїт, — про сє нема що й говорити, славний у вас мед, славний. Недурно про вашу пасіку слава йде по цілім окрузі. Відразу видно, що тамуша рука коло бжїжї ходить.

— П'ятдесят літ, *reverendissime*, п'ятдесят літ з бджолами заходжуся, то й як же мені не знати їх натури і звичаїв?

— П'ятдесят літ! — скрикнув патер, немовби Чимчикевич сказав йому бог зна яку дивовижну новину. — Он воно як! Тає ви вже п'ятдесят літ священиком?

— Е, ні, попом я вже п'ятдесят і п'ять літ, — попросту відповів о. Чимчикевич. — Адже ж постійте! Святився я тоді, як Наполеона били — під Ватерлоо чи де там? То кільки тому буде? Знається, в 1815 було? А? Славний час був, *reverendissime*. Не дай боже дожити другого такого!

— Так ви гадаєте?

А вже ж, що ле як. Ну, а потім п'ять літ видали мною по адміністраціях. Назнався я біди — крий господи! І горів, і тонував, і мерз, і мок, як то кажуть. І жінка-покійниця в тій нужді померла: а жінка, *reverendissime*, у нашого брата перша і остання. І тут я, на сьому місці, п'ятдесят літ держуся. Як те божє дерево, де його бог посадив, там і росте, доки його свята воля. Слава йому і поклін! Чи як ви думаєте, *reverendissime*, га?

— Та й село у вас славне, нема що й казати, — провадив дальше єзуїт, немовби розвиваючи дальше свою попередню думку. — Проїжджаєш — аж очі радуються. Поля оброблені, сади, огороди, хати нові, худобинка сита і гладка, всюди видно достаток і благодать божу...

— Що ж, *reverendissime*, працюємо, як можемо. «В поті чола твогої сніси хліб твій», чи як там у письмі сказано, га? І про других не забуваємо.

— Чував, панотченьку, чував, — підхопив єзуїт. — Пан староста вашою громадою нахвалитися не може. «Чи податки сплатити, вони, — каже, — перші, чи порядки громадські, дороги, мости, — все у них як бог приказав. А коли треба складки якої, допомогти там чи погорільцям, чи тим, що повинь їх зруйнувала, чи бідним, — Товстохлопи чисто по-панськи дають».

— По-людськи, *reverendissime*, по-людськи, не по-панськи! Пани на такі речі не дуже-то щедрі. А ми так, як Христос учив: що царське, то цареві, а що божє — богу. Чи так я говорю, а?

— Так-то так, — проїдлив патер, крихітку похиливши голову набік. — Про те, що людське, а що царське, я з вами не буду перечитись. Тут ваші Товстохлопи можуть бути приміром для всякої другої громади; і певно, що не за чийм прикладом, як за вашим. Се кожний мусить признати. Але що доторкається божого, духовного...

Патер не договорив, немов онимаючись порушувати таке делікатне питання. Але Чиччи́кевич, очевидячки, і не підозрівав тут нічого делікатного і без околосини запитав:

— Що ж, маєте мені з того погляду дещо закинути? Говоріть, говоріть, я радо вислухаю.

— Ну-ну, закинути! — живо, немов обрушившись, підхопив патер. — Яке право мав би я закидати вам що-небудь? Сохрани господи! Я тільки так... тес... от, приміром, хоть би й те! Окружний шкільний інспектор надивуватися не може. «Що се за диво, — каже, — таке село багате, порядне, дбайливе, а отсе вже п'ять літ мучуся, прошу, напминаю і віяким світом не можу добитися, щоб шкєлу у себе завело».

— От що! — живо скрикнув о. Чимчикевич. — Так се інспектор вам жалувася! А може й прислав вас сюди на те, щоб в уговорювали нас школу завести?..

— Ні, ні, панотче, де там! Я до такої служби зовсім не підхожий!

— Так я й думав, — успокоївшись, сказав о. Чимчикевич. — А пан інспектор, не кажучи йому лихого слова, дурень та й годі. Раз йому сказали, що доки він у нас інспектором, доти школи не заложимо, то чого б йому ще морочити? Я сам, бачиться, доволі ясно сказав се йому.

— Так йому й сказали? Ну, се цікаве діло!

— Ні, reverendissime, зовсім не цікаве. Не сподобався пав інспектор нашим людям, і не хочуть мати його за начальника над своєю школою. А чому не хочуть, се їх діло. «Розвідували ми, — кажуть, — по сусідських селах, які він там порядки заводить, як з учителями поводить, і як їм з дітьми велить поводитись, і бачимо, що ми б у себе такого не стерпіли. То ліпше нехай у нас не буде ніякої школи, ніж маємо раз у раз дертися з інспектором та кари приймати бог зна за що!»

Патер Гавдентій аж руками розвів.

— Ну, признаюся вам, зовсім се не рація. Прості хлопські викрути. Ще чого не ставало, щоб кожний урядник старався подобатись своїм підданам! Сього таки забагато! Ну, а що ж ви на те, панотче? Невже мовчали? Думаю, що ваш обов'язок був вяснити їм, що таке вимагання, вибачайте, і дурне, і безпідставне. Адже ж таким робом, через свою примху, вони позбавляють освіти ціле підростаюче покоління!

— Що ж, reverendissime, з рукою на серці я не міг їм того сказати.

— Не могли? А то чому?

— Раз тому, що їх правда, бо інспектор для людей, а не люди для нього. А по-друге — нікого се не позбавило освіти, бо в нашій селі весь народ освічений, всі діти вміють читати і писати далеко краще, ніж по сусідніх селах, де є школи.

— Всі діти вміють читати й писати! — з правдивим перестрахом скрикнув патер. — А школи в селі нема? Як же се сталося?

— Проста річ. Кожний батько й мати самі вчать своїх дітей.

— А вони ж відки вміють?

— Я їх навчив. Від тридцяти літ у мене така установа, що неписьменному парубкові і неписьменній дівці з сього села шлюбую не дам.

Патер Гавдентій широко витріщеними очима дивився на о. Чимчикевича, як на яке заморське чудовище. А заморське чудовище й собі ж поглинувало гупно-наївно на патера. немов не розуміючи, чого тут дивуватися.

Помовчавши таким робом кілька хвилин, о. Чимчикевич висунув із-під стола низенький стільчик, вніс із сіней кіш, повний верховатий капустияного листа, і сів на стільчику. В тій же хвилині, немов на даний знак, із відхилених дверей сусідньої кімнатки рванулись до світлиці цілі десятки кріликів і в радісних підскаках кинулись до свого господаря. Струя якогось неприємного, зв'язного запаху ввірвалась разом з ними в світлицю, але о. Чимчикевич не запримичав сього. Крілики вкрили дідуся, мов кулапушистого, різномастого моху. Одні повискакували йому на коліна, інші на плечі, на голову, на руки, а інші кинулись до кош і почали хрунати свіже листе, махаючи своїми довгими вухами і витріщивши десятки круглих оченят на незнайомого гостя.

— А тирррус! — ласкаво скрикнув о. Чимчикевич, стрясаючись із м'якопушистих своїх улюблеників і викидаючи їм листя на долівку. Крілики всі разом позіскакували з його плечей і колін і кинулись хрунати, але деякі зупинились перед своїм господарем, поставали на задніх лапках і дивились йому просто в очі, немов благаючи, щоб не прогонював їх від себе.

— От бачите, *reverendissime*, — всміхаючись перервав мовчанку о. Чимчикевич, — твар безсловесна, як кажуть, а також дечому може навчитися і привичок набратися. Треба тільки, щоб чоловік доложив старанку до всього, що робить, — щоб душу свою вложив у діло: тоді й діло буде з душею, — живе. Он як! А хто душі своєї в діло не вложить, той і не найде її. чи як ви думаєте, га?

Не знати, чи запах кріликів, чи се раз у раз повторюване питання, чи, може, розбуркане в душі патера підозріння, що Чимчикевич не такий дурний, як видається, чи, наконєць, се все разом довело патера до якогось нервового роздраження. Він став чогось непокоїтися і поклав собі скоріше покінчити сю розмову та прямо приступити до діла.

— Зовсім з вами згоджуюсь, панотчику, — сказав він підком іншим, острим і повним докору голосом. — Де священик не додасть своєму стаду духа правдивої набожності, там його й шукати дарма.

О. Чимчикевич при сих словах відразу зірвався зо стільця, мов укушений гадюкою.

— Се... се... се... ви я, reverendissime! — запитав він прохачим голосом, неначе всередині у нього щось кипіло і клубилося. — Се ви проти мене?

— Проти вас — не проти вас, а взагалі, — виминаючи, відповів єзуїт.

— Значить ніби, що я старий дурень, — з бджолами та кролями панькаюся, а своїх парафіян побожності не навчаю, га?

— Але ж, панотче! Хто вам се каже? — крикнув єзуїт.

— Знаю, reverendissime, знаю, хто се каже! І ви тільки що се сказали! Що ж, може, воно й справді так! Може, дійсно я дурень, ні до чого не пригідний! Адже ж двадцять літ уже всякі добрі приятелі пишуть та пишуть на мене доноси до консисторії, що, мовляв, я неук, непотріб, казань у церкві не говорю і бог зна ще що виробляю. І все се в добрій думці, як кажуть. Тільки що, певно, ніхто з них і не подумав, як-то мені, старому, слухати такі закиди. Адже ж майте милосердя до мене! Бачите я вже одною ногою в могилі, не нині, то завтра перед богом на рахунок стану! Позвольте ж мені спокійно вмерти! Не затроюйте мені тих кілька остатніх хвиль! Хіба ж я тому винен, що господь десь там забув про мене і не бере мене до себе?

Голос старця урвався від зворушення, і дві грубі сльози покотилися по його зів'ялих, поморщених щоках. Єзуїт сидів мовчки, понуривши очі і силкуючись не глядіти на о. Чимчикевича.

— Знаю я добре, — знов почав трохи спокійніше Чимчикевич, — що тепер пастирям треба більше знати і вміти; але я вже застарий, щоб учитися. От хоч би й ся св. догматика! Ще в семінарії мало я знав її, та й як там нас тоді вчили! А опісля й усе до фешти забув. Ну, й яке ж я казання скажу своїм мужикам? Почну говорити про догми: боюся, щоб ще єресі якої не наплутати. Ну, тоді б, певно, на мене посиналися тільки жалоб і доноси, що й у десятих водах не обмився б. Читати в казальниці те, що інші понаписували і понадруковували, признаюся вам, і соромно, і очі не служать: і все той клопіт, що й їх я багато не розумію. А говорити так, що на язик повернеться, і соромно, і совісно. Я знаю, що бесідник я не мудрий. Заснуть мої парафіяни, їй-богу, заснуть, коли почну їм говорити про те, що не в'яжеться безпосередньо з їх життям. Не маю того дару — говорити плавно і до ладу про такі речі, що торкаються зблизька до їх життя. Ну, скажіть тепер, reverendissime, що мені робити! дайте пораду! Чи гнівити бога, всею призиваючи його святе ім'я? Краще мовчати і накликати на себе гнів консисторії.

— Певна річ, — відповів, згоджуючись, патер, — що більший гріх гнівити бога, ніж консисторію. Але чим же ви прогнівите

бога, коли всяку неділю будете навчати своїх парафіян святиї вірі і християнському життю?

— Тим прогнівлю: під час мого казання всі заснуть, а до того ще я й сам ересів наплету; он що! Вже я себе знаю добре і не пориваюсь на те, чого мені бог не дав. А прикидатися, лукавити душею, вчити людей тому, чого сам не знаю, на те я, *reverendissime*, застарий. — сумління не дозволяє.

— Мій боже! — загомонів патер Гавдентій. — Значить, ваші парафіяни так-таки й живуть без науки святої віри?

— Так-таки й живуть, — відповів о. Чимчикевич, звівши голову на груди. — Правда, правда, читають усі і катехізис напам'ять уміють, але більше нічого й не знають; бо й я сам більше нічого не знаю, а навіть і в катехізисі не все розумію, то й не все можу їм вяснити. Ну, що ж робити, *reverendissime*, коли не розумію? Брався читати книги теологічні... Та куди тобі... Чи то очі у мене слабії, чи то пам'ять притупилася: ні в зуб не розумію. А тут люди прийдуть часом, питають: що воно се, а як розуміти те? Що я їм скажу? Буду брехати, коли сам напевно не знаю? От і говорю їм найчастіше; «Діточки мої! Розумійте, як хочете, а то й зовсім не розумійте: богу се зовсім все одно. Він сам сказав: «Пість ваша розуміти времена і літа». Так і лишіть! Жийте тільки по-божому, а там уже якось воно та буде».

Патер Гавдентій аж вларив себе по колінах.

— Бійтеся бога, панотче! Невже ви так і говорите їм?

— Аякже! Говорю, як сумління велить.

— Ну, а повага церкви, котрій дана власть навчити і вказувати стежки господні?

— Що ж, *reverendissime*, — майже з сльозами в очах мовив Чимчикевич, — видно, що господь бог не хотів дати мені тої поваги, а коли не дав, то відки ж я візьму, а?

— В таких разі ви повинні покинути се місце, до котрого почувате себе неспосібним. Ваше сумління день і ніч повинно вас мучити за той гріх, що ви займаєте таке важне місце, а не сповняєте прив'язаних до нього обов'язків. Адже ж ви отак доводите свою духовну паству до страшної безодні невіри, варварства, здичіння! Бо чим є чоловік без віри, як не звірем? Власне сумління повинно вам се казати!

— Ну, що ж, *reverendissime*, коли моє сумління нічого такого мені не говорить?

— Як то не говорить? Для чого?

— Бо мої парафіяни дуже далекі від невіри, безувірства, чи як ви се так дивненечко назвали, *reverendissime*, га?.. далече

давший, ніж парафіяни інших церков, котрі щонеділі по дві години дрімають на проповіді. Я вчу, не проповідую, а так попросту, в розмовах, про домашні, близькі всякому речі. Се я добре знаю, і вони розуміють. «Не кради, не пий, не проклинай, не бий, зрештешу в біді допомагай!...» Чи повірите, reverendissime, що за десять літ з нашого села ніхто в криміналі не сів? Від 30 літ ані одного орендаря у себе не маємо. Школи не маємо, а зато читальня яка! Правда, смішно воно; але що з того? Кому смішно, той нехай сміється!

— Гарно-то все, гарно, — згоджувався патер, — але всього сього ще не досить.

— То правда, що не досить, — живо підхопив о. Чимчикевич, з лукавою усмішкою споглядаючи на єзуїта. — А ви, reverendissime, проїжджали через наше село? І бачили, яке воно? Немовби один сад, в котрому тут і там порозкидані хати. А до того ще з обох боків обрамоване цілим лісом овочевих дерев! Що? Може, брешу?.. А знаєте, reverendissime, як звється той ліс?.. «Покутний», он як. А чому? Пустопаш там була, коли я прибув сюди; так! Так і звалась «Неужиток». А отсе я на сповіді, замість звичайної покути: п'ять раз «Отче наш», п'ять раз «Богородице», а раз «Вірую», зачав кожному завдавати таку покуту, щоб зразу коло своєї хати, а далі й на тій пустопаші засадив або защепив одне овочеве деревце, а за тяжчий гріх, то й кілька. Ну, через 50 літ і ліс виріс. і все село обсадили, де тільки було яке вільне місце. За овочі з Покутного селяни касу заложили таку, що з самих процентів усі податки краєві, повітові, громадські і шкільні оплачують, а що роздається бідним та потрібним, се і в коляду не кладу. Як же вам здається, reverendissime, чи мила богу така покута, чи ні?

— Не хуліть бога, панотче! — остро відгризнувся патер. — Хто може знати, що миле богу, а що ні! Хто постигне глибину путей господніх? Але наскільки мій слабкий розум може судити, то кажу вам сміло: не мила і не може бути мила!

— Не мила? А то чому? — з неукритим зачудуванням запитав о. Чимчикевич.

— А тому, що до покути бог вимагає серця сокрушеного і смиренного; а ви що даєте йому? Далі, бог жадає, щоб чоловік якомога відривався від усього земного, від світової суєти; а ви своєю роботою хіба ж не прив'язуєте їх серця ще більше до сього світа? Ні, отче, хибна ваша дорога! Бог не може благословити такого діла. Противно, бог уже тепер простер над вами свою руку, посилав вам вішунів свого гніву, і горе вам, коли завчасу не покастесь і не вернете на шлях правди!

При сих словах патер встав мимоволі і простяг праву руку наперед. Лице його сіяло, очі блищали, на чолі і устах нависала строгість розгніваного судії.

— Вішунів? Яких вішунів? — дрожачи і блідніючи, запитав о. Чимчикевич.

— То-то й горе, що ви не бачите їх! Посилає найстрашнішу духову заразу: духову сліпоту, двоєвірство і байдужність!

— Двоєвірство і байдужність? Як же ви се розумієте?

— Зовсім попросту. Ваша паства не вміє відрізнити доброго від злого, Христа від Беліалз, святої католицької віри від схизми. Ваші духовні овечки любісінько ходять за границю на православні служби божі. Хіба ж се нічого?

— А, так от про що ви! — сказав Чимчикевич, відітхнувши свободніше і з легшим серцем. — Ну, се, здається, не такий ще тяжкий гріх.

— Не тяжкий гріх! — аж закричав патер.

— Думаю, що ні. Адже ж і там одного бога хвалять, ще й таке само, як у нас.

— Одного бога! — розізлився патер. От і турки також одного бога хвалять. То ви, певно, дозволили би своїм парафіянам і на турецьке богомілля ходити?

— Ну, *reverendissime*, се вже ви задалеко зайшли. Я позволяю їм ходити на латинську службу; тільки що вони самі не радо йдуть туди, бо нічого там не розуміють. А православна служба така сама, як наша; а тих догматичних тонкостей, що розрізняють нас, ані я сам не второпаю, ані мої мужики.

— Ех, панотче, панотче! — з жалістю промовив патер Гавгентій, киваючи головою. — І ви се говорите! Ви, католицький священик, можете так говорити, а навіть так робити!

— Що ж, *reverendissime*? Як хто вміє, так і п'є. Що ж я винен, що говорю і роблю тільки те, що знаю?

— Значить, треба розширювати своє знання або...

— Або що?

— Або розстарати собі когось, хто би допоміг вам.

— А... хто ж мені допоможе? — пренаївно запитав Чимчикевич.

— Ну, се хіба велике діло? От і я сам готов.

— Ви, *reverendissime*? А то як?

— Можу вам зобов'язатися хоч і щонеділі говорити в церкві казання, а не тільки завтра.

— Завтра, як то! Не тільки завтра? — з зачудуванням питає Чимчикевич.

— Ну, так! Адже ж я того й приїхав! — відповів патер, зі свого боку також зачудований зачудуванням Чимчикевича.

— Чого приїхали?

— Щоб завтра казанне казати в вашій церкві. Адже ж ви вже повідомлені про се?

— Я? Сохрани господи! Я повідомлений?

— Ну, так! Адже ж наш пріор, знаєте, в Тернополі, мав писати вам про се.

— Ваш пріор! Во ім'я отця і сина!.. Але ж я не знаю вашого пріора!

— Як то? Невже він не писав вам? Невже ви не дістали ніякого письма?

— Письмо якесь я на сьому тижні дістав, — відказав Чимчикевич змішаний, — але я не знав, від кого воно і про що писане.

— Як то не знали?

— Та так, що не знав! Бачите, ось воно! Що я намучився, щоб прочитати: і літери, здається, деякі розбираю, а слово хоть би тобі однісіньке. Ніде гріха діти, плюнув я на нього та й сховав. Ось вам воно; погляньте, чи се від вашого пріора?

І о. Чимчикевич подав патерові зім'яте, засмальцоване письмо пріора. Той поглянув на нього, сам не знаючи, що про се думати, і тільки охнув: письмо було написане по-латині, котру Чимчикевич іще перед п'ятьдесятьма роками вів забути всю до нащадку!

— От воно як! — промовив патер, помовчавши хвилинку та встигнувши за той час проклясти в душі хитрого пріора, що зробив йому такого збитка. — Що ж тепер буде?

— Не знаю, *reverendissime*.

— Я конче мушу завтра сказати проповідь у вашій церкві. Мені моя власть наказала.

— Що ж, — смирно відказав Чимчикевич, — з богом, *reverendissime*. Тільки що мені моя власть скаже?

— Ваша власть? Яка?

— Ну, митрополит, консисторія. Чи, може, ви маєте їх дозвіл?

— Ні. А хіба ж се не від вас залежить?

— Авжеж, що ні. Без вищого дозволу я не можу допустити священика іншого обряду проповідати в моїй церкві.

Патер Гавлентій стояв мов укопаний. От тобі на! Через таку пусту формальність мала би пропасти його місія! Ах, і завсіди мусять його переслідувати ті дурниці, ті дрібнички життя, на котрі він не звертає уваги і котрі можуть іноді погубити все діло. Але ні, то не може бути, бодай тепер ні! В якімсь нервовім збо-

рушенню став він ходити по кімнаті, придумуючи, що тут робити. Нараз зупинився перед Чимчикевичем.

— Так се ви кажете, що не маєте права допустити мене до проповідання в вашій церкві?

— Ні, *reverendissime*, не маю.

— Ну, а коло церкви, на цвинтарі можу проповідати?

— Там можете.

— Ну, ось і гарно. Буду проповідати на цвинтарі.

— Добре. Тільки, знаєте, *reverendissime*, я чоловік старий, слабкий: боюсь, щоб не було мені за се якої халени.

— Від кого?

— А от хоть би від пана старости. Знаєте, на цвинтарі, будь-що-будь, публічне місце, а проповідь, будь-що-будь — бесіда. А староста у нас острій, службистий. Побіжить і запитає: «А що се у вас, отче, без дозволу власті на публічному місці якісь зборища збираються, бесіди говоряться?» І що ж я на се скажу?

— Смійтеся з того, панотче!

— Ну, ви собі, *reverendissime*, смійтеся на здоров'є! А по мені мурашки бігають. Пощо мені клопоту на здорову голову? А ліпше знаєте що? У вас коні добрі, бричка легенька, дорога тепер добра: от ви, не в гнів вам кажучи, їдьте до города і добульте дозвіл від пана старости. А я дуже радо зроблю все, що буде залежати від мене. Потрудіться, *reverendissime*; нехай се буде богу на славу, а для мене, старого, спокійніше.

Патер Гавдентій думав було зразу противитися і переконувати Чимчикевича, що його побоювання даремні; але ледве помітна іронічна нотка в останніх словах «попа» поразила його, мов грім. Він зміркував відразу, що занадто мало ціпив собі того старця і що за тою дитинячою простотою і наївністю у нього криється щось більше глибоке, якесь зовсім незвичайне «собі на умі». Не кажучи ні слова більше, червоний і розсерджений, патер схопив капелюх і вискочив на ганок.

— Запрягати! — крикнув він на все горло, побачивши, що сонце вже почало спускатися, і нагадавши собі, що до города добрі дві милі.

— От проклятий піп! — воркотів він собі під носом, дожидаючи, поки запряжуть його бричку. — Замучив мене зовсім! Здається — ніби глухий, мов пень, а тимчасом він тугий, як лико. Але ж бо і я собі нівроку мудрий, тільки часу збавив даремнісінько! Чорт би його взяв з тим дозволом! Найшов, що видумати! І як то мені упоратися сьогодні?..

— А що, прошу егомоста? Чи я не говорив, що вони своє

поїдуть? — промовив, усміхаючись, Прокіп до Чимчикевича, за-
пираючи ворота по від'їзді гостей.

— Так-то, так, Прокопе, — сумовито сказав о. Чимчике-
вич, — поїхали-то вони, поїхали, але не сьогодні, так завтра
вернуться знов.

— А най бог боронить! — крикнув Прокіп. — А чого їм від
нас треба, прошу егомостя?

— Чого? — повторив о. Чимчикевич. — Чого, питаєш?
Слухай же, Прокопе! Ти мене давно знаєш. Як ти гадаєш: дбав
я про громадян? Учив їх добру? Давав їм добрий приклад? Був я
для вас добрим попом?

— Падлюка був би той, хто б інакше говорив! — крикнув
Прокіп. — Не попом, а батьком рідним! От чим ви були для нас!

— Ну, не говори так, Прокопе! Знаю я свої хибі. Але того,
що мені сказав сей єзуїт, я до нинішнього дня не знав і не думав.

— То се єзуїт? А що ж він сказав вам?

— Сказав, що мої парафіяни бога не знають, в двох богів ві-
рять, а то тому, що і тут і до Почаєва до церкви ходять, а в По-
чаєві, мовляв, уже не той бог, що тутечки. Чуєш, небоже?
І за се, грозив, не мине нас кара божа.

— От що він вам крикав! А крикали би над ним ворони!

— Не клени, Прокопе! І для того, говорив, треба нас усіх
просвіщати, навернути на правдиву єзуїтську віру; і він се зро-
бить.

— Він? А не діждав би! А як же він нас навертатиме?

— Буде вам щонеділі казання говорити.

— Тільки всього? Ну, чували ми їх казання! Се ще не вели-
кий страх! Нехай собі говорять. Я думав, що, може, зо староства
наказ прийде, а староство жандармам накаже. От тоді справді
був би клопіт, бо не стільки би навернули, скільки здерли б. А
казання — н-ну!

І, махнувши рукою, Прокіп побрів на обійстя до свого діла.
А о. Чимчикевич довго ще сидів на ганку своєї старої хати, під
тінню густо обвитої, рознвілої фасолі, сидів і думав про нежданий
візит єзуїта, про розмову з ним і його дивний замір.

— Ой, не проста, не прищадкова то річ, — думав він, — Не
на мене одного гострять зуби ті єзуїти; тільки здається, що мене
першого хочуть проковтнути. Що ж? Божа воля! Просив я госпо-
да, щоб дозволив мені вмерти спокійно; та здається, що за мої
гріхи не вислухав мене бог. Прийдеться, мабуть, власними ста-
рими очима побачити ще початок нової боротьби, а може, і старі
кості в ній аложити. Цього свята воля! А зюта буде боротьба.

страшна! І хто в ній переможе? Находять на нас чорна хмара в заході, грізна, озброєна просвітою, хитрощами, інтригою, протекціями і всякими мудрими штуками; а що ж ми поставимо на-супротив неї? Находять велика пошесть, страшна чума, котра може змести нас з лица землі, як вода злизує мул. А як же ж ми охоронимось від неї, де найдемо на неї лік?..

І о. Чимчикевич узяв старий молитвеник в дерев'яній, полотном обшитій оправі, писаний грубим, хорошим почерком на старім, грубім папері. Се була єдина вартна річ, яку посідав він і цинив вище всього на світі. Старець розвернув книгу і почав поволі, голосно і виразно читати. Молитва успокоїла його; важке вражіння, викликане єзуїтом, розвіялося. Якось мимоволі очі Чимчикевича зупинилися на остатніх листах молитвеника, де він сам після старих записок, документів і оповідань старих людей списав більше чим трьохсотлітню літопись села Товстохлост. Оіша сторінка тої літописі звернула на себе його особливу увагу. Перечитавши її, він тихо захихикав. Якась нова думка блиснула в його голові. Він іще раз перечитав ту сторінку і ще раз усміхнувся.

IV

Була неділя. Прехороший літній день. На небі не видно ні однісінької хмарки. Темною густою зеленню вкривали вікові липи стару, але ще добре одержану церков з її червоною банею, що була покрита бляхою, з позолоченим хрестом на вершку. Побіч церкви блищав, аж горів, новий мідяний дах на невисокій присадкуватій дзвіниці. З церкви розлягався голосний на ціле село, протяглий спів літургії; у церкві співали всі, хто лиш міг: чоловіки, жінки, хлопці і дівчата гармонійним хором. Здавалося, що величезна хвиля тих голосів розпирає стіни старої церкви і підносить її на собі вгору. Збоку коло крилоса стояв високий і чорний патер Гавдентій, з якимсь не то набожним, не то похмурим лицем, і ждав, поки скінчиться служба божа. Багато він на-терпівся вчора: пізно вночі приїхав у містечко і якось переночував у лихій коршмі. Ранком набігався немало, заким розбудив старосту і отримав від нього позволення промовити на публічних місці. Та все-таки він поставив на своїм і вернувся на час. Зразу він дуже боявся, щоб о. Чимчикевич не втяв йому штуки і не упорався з службою божою вчасніше, так що він, приїхавши, застане лиш заперті двері і вже нікого в церкві. Але ні. О. Чимчикевич поступив собі зовсім лояльно, а по утреті ждав аж годину на його приїзд. Се потрохи помирило патера з Чимчи-

вечері, хотіло тепер не він, а йому простити вчорашнього занепокоєння.

Ось о. Чимчикевич дрожачим голосом прочитав євангеліє. Патер подумав, чи не почне він сам тепер проповідь, але ні: панотець править службу божу далше. Ось і служба божа кінчиться. По причастію патер вийшов з церкви. Недалеко дзвіниці між двома величезними липами лежала велика чотиригранна, на два ліжка висока плита, якийсь старий надгробний камінь. Патер станув на ній, — то буде його амвон. Виняв з хустки комжу і натягнув її поверх сутани. Стоячи високо на плиті з полискуючим на сонці, гладко виголеним тіменем, — барет він забув узяти з собою, — здавався він високим, як придорожній стовп, і грізним, мов мара. Сонце доходило вже полудня і пекло немилосердно. В тіні лип пвірінькали воробці. Маса червоних великих блощидь лазила по гробах і наповняла всі отвори і тінисті щілини в дерев'яній загороді. Ані вітрець не подув, щоб відевіжити повітря. Листе не рухалось зовсім, мов замерло. Патер стояв якраз на такім місці, де за цілий південь не було тіні. На його чолі, щоках і руках почав виступати піт дрібними блискучими краплинами; він нетерпеливо прислухався співові, котрий потоком виливався з церкви. Вже прочитане благословеніє, коли нараз патер з гніву мало що в голос не закликав — в церкві розляглося: «Радуйся, Ніколає, великий чудотворче!»

— З розуму зійшов він, чи що? Захотілось йому сьогодні читати акафист!

Але гнів на ніщо не придався, — треба було ждати кінця акафисту. А о. Чимчикевич немовби навмисно кожне слово виголошував протягло, поволі, мовби догадувався, якої муки зазнає патер Гавдентій! Доброї півгодини тягнувся акафист: а як вимучився за той час патер на своїм кам'янім амвоні на сонячній скварі, того ні пером описати, ні в казці розказати. Радо був би зііз він з плити і сів у холодку під дзвіницею, коли б не громада дітей і старших дівчат, котрі повиходили з бабинця і поставали під церквою, засідно хрестячись і споглядаючи на нього.

При них зіізати якось нескладно. Патер разів з двадцять посилає їх до чорта, але се небагато помагало. Дрібні крапельки поту давно вже перемінилися на ручайки, що тихо спливали долі щоками, по плечах і грудях. Сорочка була на ній зовсім мокра і прилипала до тіла. Кров була сильно в лице, голова горіла, в ушах шуміло, в горлі пересохло; патер став наравду побоюватись сонячного удару або якої-небудь нагальної слабості.

Ну, слава богу! Вже скінчився і акафист! Він вітхнув свобод-

ніше. Але що ж се? В першій сніп затиш, ніхто не говорить. Може й то бути? О. Чимчикевич почав проповідь! Патер іронічно усміхнувся, пригадавши собі оповідання про його проповіді. «Мабуть, вона не буде довга, — подумав він, — А все ж таки шеода, що я не в церкві. Було б цікаво послухати!»

Дійсно, варто було почути ту проповідь.

— Дітоньки мої, — промовив о. Чимчикевич, — вивчив я отсе в старих паперах, що нині якраз сто літ минає... еге, сто літ, як один день! — як у нашому селі Товстохлопах вибухла страшна пошесть. Півсела вимерло за один тиждень. Триста вісімдесят душ без сповіді і причастя святого. Нехай нас усіх бог боронить від такого, небожата! А як гадаєте, дітоньки мої, чи не годилося би нам як-небудь відсвяткувати столітню пам'ятку такого великого нещастя?

Народ стояв, хрестився набожно і зітхав із глибини душі.

— Так слухайте ж, як я про се думаю, дітоньки! — продовжав о. Чимчикевич. — Відправмо молебень з коліноприклоненням за ті померші душеньки, а опісля виберіть собі кільканадцять парубків шодужчих, розумієте? І нехай вони за чергою до самого вечора дзвонять не вгаваючи. Нехай ті голоси ілуть до всевишнього бога і сповістять тих наших небіжчиків, що ми і по сто літах не забули про них. Нехай се буде богу на хвалу, щоб він змилювався нал нами і відвернув від нас усяке лихо, усяку чуму тілесну і духовну. Амінь.

По тих словах зазвонили маленькі церковні дзвінки, відтак обізувалась тонка сигнатурка у церковній куполі, а за нею загуділи примкі голоси з дзвіниці. Нарід упав на коліна, і почалася панахида. Патер глядів здивований, не розуміючи, в чім діло, не знаючи, чи йому стояти, чи також упасти на коліна. Вкінці і він прилякнун на своїй плиті.

Скінчилася панахида, скінчилася служба божа, но дзвони як гуділи, так гудуть. Хрестячись, почав нарід виходити з церкви; дівчата в білих сорочках і різнообразних стяжках пестріють, як мак; за ними показались жінки в білих намітках, засіріли мущики в темних свитках; діти кунками розбігалися по кладовищі. Патер стояв на камені, облитий сонячним блиском, і перехрестився. Нарід цікаво згромадився круг нього, — а до вони гудуть не втихаючи. З злосливою усмішкою тиснуться парубки до дзвіниці, вистукують тяжкими чоубітьми, спинаючися вгору по крутих сходах, а ті, що вже вилізли, повихилили голови зо всіх вікон і отворів і з неменшою цікавістю глядять на езуїта. Крізь гучний голос дзвонів чути їх регіт.

Зібралась ще більша юрба народу, патер перехрестився ще раз,

потім, здивований, глянувши на дзвіницю, дивився очима. Коли вже раз перестануть там дзвонити? А дзвони і не думають переставати, гудуть щосили. А хороші і голосні ті дзвони на товстохлопській дзвіниці! Розповідають, що вилито їх із колишніх козацьких гармат, що тут були затоплені в болотах по якійсь битві, а пізніше віднайшли їх мужики. Хороші, голосні дзвони! Як усі сім задзвонять разом, то при дзвіниці свого власного голосу не вчуєш, а гомін їх чути в сімох сусідніх селах.

Патер перехрестився третій раз.

— Во ім'я отця і сина, — почав він грімким голосом, — та жуди там! За дзвонами нічого не чути.

— А що, не перестануть вони там дзвонити? — крикнув він щосили до зібраної вколо нього юрби.

— Га, що як?! — закричали йому в відповідь люди.

— Не перестануть дзвонити? — ревує щосили патер.

— Перестануть.

— Коли?

— Увечір.

— Як то увечір? А чому ж се?

— Чому проганяємо.

— Яку чуму?

— Сто літ тому! Чума була! Триста душ без сповіді! За померші душі! Чуму проганяємо! — Такі уривані фрази розібрав патер з-посеред змішаного крику народу. Зараз догадався він, що се нова видумка Чимчикевича. Очі його заблискали гнівом, і він зіскочив з каменя на землю.

— Я вам маю говорити проповідь, — промовив він ласкаво до народу.

— То говоріть! — роздалися голоси з купи.

— Як же мені говорити, коли дзвонять? Скажіть, щоб перестали!

— Ні, не можна!

— Але мені сам староста дозволив говорити!

— То говоріть.

З-посеред юрби роздавався чимраз частіший сміх. Дзвіниця була переповнена молодіжжю, серед котрої кождий рух і слова патера розбуджували непогамований сміх і радість. А дзвони не переставали гомоніти ні на минуту. Патер побачив, що труд його даремний, противно: чим більше він буде лютитись, тим смішніше буде його положення. І він роздумав, що ліпше уступити сим разом, в надії, що другим разом тим повніше досягне перемоги. Со-
ходясь усміхаючись, він промовив:

— Ну, дзвоніть собі, дзвоніть, а приїду на другу неділю. Бог з вами!

Але сідаючи на бричку, що тут-таки за церковною огорожею ждала на нього, він стисненим кулаком погрозив в сторону, по-півства і злосливо проворкотав:

— Почекай ти, стари шизматику, я тебе науче!

КАЗКА ПРО ДОБРОБИТ

Був то собі колись Добробит. Не знаю, чи хто з вас особисто затамив його, тож мушу описати вам отсе його так, як мені описував небіжчик, моєї баби тітчаний стрик.

Старий Добробит — то була особина наскрізь неморальна. Головна його засада була: як єсть, то шелесть! А що зроду був він Добробит, то все було у нього чим шелестіти. Любив він попоїсти — ховай боже! — і животину носив перед собою табу, що свої коліна видав тільки в сні, в благословенних споминах своєї молодості. А що пива, меду і всякого напиту також за пліт не виливав, се навіть не увійшло уваги старого преподобного Нестора-літописця, котрий і приписав йому ноту:

«Руси же єсть веселіє пити».

Що був лінивий, се розуміється само собою; куди, бач, з таким животом та з п'яною головою до праці нагинатися! Та й пощо йому мучитися, коли він собі Добробит, і йому, мабуть, той із очерету грошей доносив! Але зате до бійки, до лайки і до любовщів кров у нього була страх гаряча, а про його гордість уже й говорити не буду. Одним словом, як єсть сім гріхів головних, так усі вони немовби прописані були на його червонім, одутім лиці в його невеличких, товщем запливших оченятах.

Ходить було ота помана по наших краях, наприкладиться і через губу не плюне, а тільки знай сопе, і де тільки повернеться, всюди жита, пшениці, трави в клопа, всюди ліси темні та безмежні, ріки та стави повні риби, — одним словом — добробит. А він ходить собі та все співає на ціле горло:

Де єсть руська вітчина?

Де пшениці, ячменя?

І де жита єсть досить,

Буди голод не гостить.

Ой на-на! Ой на-на!

Ой там руська вітчина!

Давно говорили йому панотчик:

— Ей, небоже! Покайся, поправся, бо то не добром пахне!

Але він і ухом у той бік не веде!

— Що мені — каже. — Я прецінь Добробит! Сворше мене во світа зведуть, ніж би я мав свою натуру змінити!

— А ти думавш, що не зведуть?

— Ну, нехай пробують! — кричить Добробит. — Хто посміє? Адже се не добром пахне, се кримінал!

— А от побачиш! Найдуться такі, що посміють, і нічого за те їм не буде.

— Е, — каже Добробит, — вовка боятися, то й у ліс не йти! Певна річ, що всі ми помremo і до чорта в зуби підemo, але хто би собі тим голову сушив! Що було — бачили, що буде — того не знають люди, і ви, панотче, не знаєте. А ось ліпше ну-ко ви-иймо по добрій повній та й затягнім, щоб аж гори лунали:

Я ніколи не згину,
Бо веселю родину!
Ой ну-ну! Ой ну-ну!
Бо веселю родину!

Отак гуляв собі мій Добробит і гадки не мав. Аж бух!

Одного дня ні сіло ні впало прийшов «ферделюнок» від пана Гопмана: завтра на осьму годину рано такий і такий Добробит має ставитися в канцелярії!

Перший раз від роду у нашого Добробита забігали мурашки поза плечима. «Чого тільки може хотіти від мене пан Гопман? Адже ж податки я всі заплатив, у праві ні з ким не стою, «штрофу» ніякого на мені нема, а так, знайомитися з паном Гопманом не маю охоти, бог з ним!»

Та що діяти, коли наказ, то треба йти.

На другий день раненько казав Добробит запрягти коні та й поїхав ставитися до пана Гопмана.

— Слава Ісусу Христу! — сказав він чемно, входячи до канцелярії.

— А, чін топрі, чін топрі! — сказав пан Гопман. — А, що ви за єдна кльона, чого вам трепи?

— Та я, прошу пана, Добробит. Пан мене чогось кликали. Ось і ферделюнок.

— Ага, ага, то ви Топропит! Топре, топре, пане, Топропит, сітайте! Маємо тут тецо на вас похговорити.

— На мене?

— Ну, на вас, за вас, про вас, все отно. Скажіть мені, пане Топропит, я чула, що у вас є шнихлір хромацький?

— Та є.

— А мноха там на той шнихлір спіша?

— Та є жита тисяча кірців, пшениці щось зо п'ятсот, а вівса базу, буде до п'ятнадцятьсот.

— Хо, хо, хо! То топре! То туше топре! Нам акурат стілько трепа.

— Вам, пане Гопман?

— Ні, не мені самому! Пан старший від війська пише, що йому трепа. Так ви, пане Топропит, посволите, що ми собі то спіша саперемо?

— Ба... ба... а то яким правом? — пробовкнув зачудований Добробит.

— Ну, ну, ну! Не тумайте, що ми сатармо! Ні, ми не такі люти. Ми вам тамо таку оплікацію, росумієте?

— Яку оплікацію?

— То такий папір, що його можете сховати.

— А можна його їсти, як хліба не стане?

— Ах клюпа ви клюпа, пане Топропит! Ха! ха! ха! Їсти! Вам лиш ани їсти! А знаєте ви, Топропит, що то є фатерлянд?

— Ні, пане, не знаю.

— Ой, ой, ой! — закричав пан Гопман, ухопив себе за голову і почав скакати по канцелярії. Добробит думав, що панараптом зуб заболів, а то пан Гопман дивувався, що Добробит не знає про «фатерлянд».

— Ну, слухайте, пане Топропит, — сказав пан Гопман, вийойкавшись троха, — не путьте смішна! «Фатерлянд» — то є військо, старші і я! Тля того «фатерлянд» кошта клюпа повинна вітати все, що має, і то ще самало путе.

— Ба, пане Гопман, а як я сам з голоду згину?

— Клюпа, клюпа! Ани «фатерлянд» сторов пув, а клюпа все путе! Не схинеш! А ті оплікації, про котрі я топі касав, вони путуть топі носити проценти.

— Я, пане, процентів не хочу.

— Не хочеш? То й ще ліпше. Я то сарас санишу то протоколь. А по спіша я сарас пішлю, щопи сапрали.

— Ні, пане, я не пристаю на то. Ану ж у мене не зародить, то що я тоді буду робити?

— Е, не сародить! Тільки працєю топре, то все топі сародить. А я чула, пане Топропит, що ти туше лінива, ропити не хочеш! Слухай, непоше, ани я пільше са таке не чула!

— А вам, пане, яке до того діло? — огризнувся Добробит, котрому нарешті забагато стало тої науки. — Адже ж я до вас не йду хліба просити, а ось ви до мене прийділи!

— Що? Як? Ти так то мене смієш балакати? — крикнув пан Гопман. — Ей, амстінер! Bank heraus!¹ Вліпть йому!

Ще наш Добробит і не оглянувся, а вже лавка в сінях стояла готова і піла юрба гайдуків ухопила його і вліпили йому так, як йому ще зроду ніхто не вліпив. Потім повели його наново перед пана Гопмана.

— Пане, — почав було Добробит, — яким се правом ви...

Але пан Гопман перебив його:

— Мовчи, кльопа, і не каши нікому! Ось мое право!

І він дуснув рукою по великій, у свинячу шкіру оправленій сизі.

— Вмієш читати?

— Ні, пане, не вмію.

— Ну, то мовчи! Ось тут мое право, параграф емеремеремрем! — А тепер скажи мені, пане Топропит, є в тебе хроші?

— Та щось троха є.

— Що то значить: троха? Ти каши просто, кільки є?

— Та буде там з десять тисяч.

— У тесять тисяч! І нашо топі, кльопа кльопа, стілько хрошей? Що ти з ними ропиш?

— Положив у скриню, та й лежать. Їсти не просять, а тає, про чорну годину, пане, най ся не пригаджає.

— А що, чи я не касала? — радісно крикнув пан Гопман. — Де кльопа кльопа снає, що є хрішми ропити! А фатерлянд потребує хроші, пахато хроші! Не пійся, пане Топропит, воно топі не пропаде, а тістанеш оплікацію.

— Шезайте ви, пане, зі своїми оплікаціями! — скрикнув Добробит, сам себе не тямлячи зі злості.

— Що? Як? Ти мені смієш? — занінився пан Гопман. — Амстінер, вліпть йому!

Куди, куди смирніший став наш Добробит після того, як йому другий раз вліпили. Побачив, неборака, що з паном Гопманом таки не жарти.

— Переш оплікації, кльопа кльопа? — крикнув йому Гопман.

— Та беру, прошу пана.

— Ну, так пуло сразу ховорити! А слухай ти, кльопа! Я чула, що в тебе коні є топі.

— Та є, прошу пана.

— Пахато?

— Десять пар.

— Тесять пар! Чи ти стуріла? Нащо топі стілько!

¹ Вивесить лавку.

— Та так, пане, свого ховання. Продати лучиться, то продам, а ні, то нехай ховаються.

— Слухай, пане Топропит, фатерлянд потребує коней на війну. Топі твої пари тосить, а на решту тамо топі квіт.

— Що мені з того квіта?

— Сховай! Колись, як у касі путуть сапахато хрощі, то ти станеш саплату. А коні я скашу сапрати.

Добробит у потилиню почухався і нічого не сказав.

— Слухай, пане Топропит, — говорив далі пан Гопман, — пахато ти маєш крунту?

— Та багато не багато, а так, стілько, що для мене вистарчить.

— Клюпа клюпа, я не тохо питаю, але скілько морків?

— Як посаджу морков, то й морков родиться, — сказав Добробит.

— Ой, ой, ой! — закричав знов пан Гопман, мов на зуб. — Що то клюпа клюпа! Вона навіть не снає, що таке морк! А як же ти поле міряла?

— Ми, пане, на пруги.

— А мнохо пруга маєш?

— Та буде шось зо сто.

— Ну, нікс травс' не путе. Я кашу переміряти. Тохо топі самнохо. Тосить топі тватцять. А решту відпишемо тля мохо пруга фон Дравсен.

Добробит тільки очі витрішнів.

— А слухай-но ти! А мнохо ти платиш потатка?

— Ой, пане, мнохо, по десять дуктів з пруга поля.

— Ха! ха! ха! І то насивається мнохо? Ха, ха, ха! Вітнині е морка путеш платила по п'ять сріплом, росумієш?

— Ні, не розумію.

— Ну, то як сопі хочеш. Се ти швидео сросумієш. А те ти павсеш хутопа?

— Та в лісі.

— А чия то ліс?

— Та божий.

— Що? Як? Поший?

— Ну, так. Пан каже, що то його, а хлопн кажуть, що їх. А я одно кажу: ані пан його не садив, ані хлоп, значить—божий. А вживати вживаємо.

— В лісі хутопа пасти не вільно! Ліс панський! Ось патент! — крикнув пан Гопман.

— А кули ж я з худобою поліюся, коли й поля уриваєте?

— Тівайся, кути хочеш! Хоч поріш, хоч у стайні терши, а в ліс пасти не вільно! — крикнув Гопман.

— Ні, пане! — крикнув і собі ж Добробит, чуючи, що всередині у нього немов щось обривається. — Зо мною вже робить, що хочете, але за худобою я обстану і не попусти. То не може бути! То загибіть!

— Мовчи, клюпа клюпа, і йти тотом! — топнув ногою Гопман.

— Ні, пане, не буду мовчати і не вступлюся звідси. Той патент мусить бути скасований!

— Що? Як? Ти смієш? Амстінер, вліпть йому!

— Вліпть, кілька хочете, — кричав Добробит, — хоч на смерть убийте, але я свого не попусти.

— Вліпть і сапріть! — сказав пан Гопман і пішов додому обідати. — *Rfui, wie man sich mit diesen dummen Bauern hreumplaßen muss!*¹ —

зітхнув він, вийшовши з урядового будинка.

Добробит дістав, що дістав, у те місце, відкіля ноги ростуть, а влодатку просидівся в арешті з півроку, доки пан Гопман не пригадав собі його і не казав випустити. Насунуши кучму на очі і не озираючись, пішов додому.

Дома він застав такі порядки, що й своїх чотирьох стін не пізнав.

Що сталося з ним дальше, про те історія мовчить. Чи він умер, чи переродився, цього годі зміркувати. На всякий спосіб, той Добробит, який сьогодні живе між нами і який усім нам так добре відомий, зовсім не подібний до тамтого старого. Наш Добробит тихий, спрний, працьовитий, ощадний, моральний до остаточної нитки. — одним словом, чисте противенство старому. А головню, наш Добробит дійствує з уповаження і за потвердженням згорі. Кілька разів бачилось уже навіть, що ось-ось буде по нім, але завсіди в саму пору виходило розпорядження: Добробит має бути! І справді, богу дякувати, маємо його й допінні. Давньої грішної вдачі не лишилося в нім ані сліду. Хіба тільки крізь сон часом промурмоче, та й то на жалібну нуту, першу стрічку пісеньки:

Де єсть руська вітчизна?

Дальші стрічки він забув, хоч у лоб йому стріля.

¹ Тьфу! Як людина мусить натомитися з цими дурними холопами.

8 M I C T

[illegible]

Редактор І. Майстренко
И. Франко Сатирические рассказы
(на украинском языке).

ВФ 02752 Зам. 3724. 3,5 друк. арк. В друк. арк. 42656 зм:
Підписано до друку. 10/XI—1946. Тираж 25000

Надруковано з матриць друкарні в-ва ЦК КП(б)У
„Радянська Україна“.

Житомир, обласна друкарня.

Львівська Філія

31.670

$\Phi \frac{I}{C-211}$

1946

